

Astrid Krabbe Trolle og Simon Bro Bertelsen

Digitale skærme i kirkerummene i Haderslev Stift



Digitale skærme i kirkerummene i Haderslev Stift

Astrid Krabbe Trolle
og Simon Bro Bertelsen

Digitale skærme i kirkerummene i Haderslev Stift



FOLKEKIRKENS
UDDANNELSES- OG VIDENSCENTER

Digitale skærme i kirkerummene i Haderslev Stift

Forfattere: Astrid Krabbe Trolle og Simon Bro Bertelsen

Forsidefoto og fotos i bogen: Astrid Krabbe Trolle
Grafisk tilrettelæggelse: D-Grafisk

© Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter
København 2021



FOLKEKIRKENS
UDDANNELSES- OG VIDENSCENTER

Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter
Skt. Markus Kirkeplads 1,1.
8000 Aarhus C
www.fkuv.dk

ISBN: 978-87-90323-87-5 (digital)

Indhold

1. Forord	7
2. Indledning: Skærme i kirkerummet	9
3. Resultater	13
4. Et materialitetsperspektiv på folkekirkens skærme	15
4.1 Skærm over for papir	17
5. Metode	19
5.1 Kortlægning af kirker	19
5.2 Deltagerobservation	20
5.3 Interviews	21
6. Felsted kirke	25
6.1 Menighed og aktiviteter	25
6.2 Skærmenes vej til Felsted kirke	26
6.3 Skærmenes brug: Den pædagogiske fællesnævner.....	28
6.4 Nytte før skønhed.....	30
6.5 Et helligt og højtideligt rum	31
6.6 Det lysende rum og den lysende skærm	34
6.7 Den menneskeskabte og vedblivende materialitet	38
6.8 Skærmenes grænser	40
6.9 Skærmen som oversættelse af evangeliet	42
6.10 Guds hus er bygget af levende stene	43
6.11 Fordele og ulemper ved skærmene i Felsted kirke	46

7. Sankt Nicolai kirke i Kolding	47
7.1 Aktiviteter i kirken	48
7.2 Brug af skærme i Sankt Nicolai kirke	49
7.3 Kirkerumsbeskrivelser og rummets materialitet	51
7.4 Højtidelighed, ærefrygt, salighed.....	56
7.5 Kirkerummets autoritet.....	59
7.6 Holdninger til skærmene og skærmenes materialitet	60
7.7 Fordele og ulemper ved skærmene i Sankt Nicolai kirke	67
8. Øster Snede kirke	69
8.1 Menighed og aktiviteter	69
8.2 Skærmenes vej til Øster Snede kirke	70
8.3 kirke til tiden	73
8.4 Skærme som nærhed	75
8.5 Det traditionelle kirkerum.....	77
8.6 Det låste og ubekvemme rum.....	80
8.7 Kirken som brugsrum	81
8.8 Skærmene er evangeliets medhjælper	83
8.9 Fordele og ulemper ved skærmene i Øster Snede kirke	84
9. Konklusion: Skærmenes brug i kirkerummene	85
10. Referencer	89
11. Bilag	93
Bilag 1: Liste over interviewpersoner.....	93
Bilag 2: Interviewguide: Kirkeligt personale	95
Bilag 3: Interviewguide: Kirkegængere	96
Bilag 4: Opslag i kirkerne	97

1. Forord

Denne rapport handler om skærmenes brug og påvirkning i kirkerumme-
ne i Haderslev Stift. Projektet er udført som konsulentopgave for Hader-
slev Stiftsråd af Folkekirkeens Uddannelses- og Videnscenter ved Simon Bro
Bertelsen og Astrid Krabbe Trolle (projektleder). Projektmedarbejder ved
Haderslev Stift Camilla Henriksen har stået for projektets indledende kort-
lægning af omfanget af skærme i stiftets kirker.

Undersøgelsen startede i begyndelsen af 2020, inden Covid-19 forandrede
samfundet. Derfor har projektets fokus på skærme og digital teknologi talt
ind i en kontekst, der var i løbende forandring igennem 2020. I dag er den
digitale teknologi mindre fremmed for folkekirken som formidlingsplat-
form i de lokale kirker, end den var for bare et år siden.

Vi vil gerne sige en kæmpe stor tak til vores interviewpersoner i de tre kir-
ker: Felsted kirke, Sankt Nicolai kirke og Øster Snede kirke. Tusind tak,
fordi I ville afsætte tid til at stille op til interview og for at være til rådighed
for spørgsmål.

Dertil vil vi også gerne takke de øvrige præster i en af kirkerne i Haderslev
Stift, der ikke har skærme installeret.

Tak også til Jette Bendixen Rønkilde, Aarhus Universitet, og Simon Stjern-
holm, Københavns Universitet, for at sende egne artikler om henholdsvis
skærme og det hørt materialitet.

2. Indledning: Skærme i kirkerummet

Denne rapport undersøger oplevelsen af skærme i kirkerummene i Haderslev Stift. Med skærme mener vi fladskærme, der enten er boltet ind i væggen eller placeret på faste standere. Dermed udgør skærmene en fortløbende teknologisk tilstedeværelse i kirkerummet, som både folkekirkens ansatte og menigheder skal forholde sig til. Flere kirker indfører skærme og projektører som understøttende hjælpemidler til visualisering af prædiken, salmetekster og trosbekendelsen, men hvordan ændrer denne nye form for materialitet oplevelsen af rummet og gudstjenesten?

Vi har spurgt kirkegængere, repræsentanter for menighedsrådene og kirkens ansatte i tre udvalgte kirker om, hvordan de forstår, erfarer og bruger skærmene. I alt har vi talt med 27 personer fordelt på de tre kirker samt to præster, der arbejder i en kirke uden skærme. Projektet blev sat i søen i starten af 2020, inden Covid-19 lukkede de fysiske kirkerum og åbnede de digitale. Derfor har hele indsamlingsperioden båret præg af Covid-19, der har begrænset deltagerobservation i kirkerummene, men til gengæld potentielt også har ændret holdningen til og brugen af skærme som digitale hjælpemidler. Vi har valgt tre kirker som eksempelkirker: Felsted kirke i Aabenraa provsti, Sankt Nicolai kirke i Kolding provsti og Øster Snede kirke i Hedensted provsti. Alle tre er middelalderkirker, og derfor indgår skærmene i en bestemt historisk ramme, som gør kombinationen af sort skærm og hvidkalket kirkevæg særligt opsigtsvækkende. Middelalderkirker er et almindeligt syn i Danmark, da omkring 1720 ud af landets 2354 kirker er bygget i middelalderen (Dalsgaard 2017, 161). Igennem tiden er de oprindelige kirker blevet tilpasset og ombygget. Siden 1900 har der dog

været et skift i synet på kirkerne, og derfor har de sidste 120 år set langt færre ændringer af kirkernes arkitektur (Ibid., 162; Dalsgaard under udgivelse). Vores håb er, at erfaringerne med skærme i disse særlige kirkerum kan genkendes i andre dele af landet. Middelalderkirkerne møder kirkegængere og ansatte som en kollektiv erindringskultur, der med deres lange historie minder de besøgende om deres nationale fortid og kristne sammenhæng. På den måde figurerer kirkerne som aktive dele af det, religionsforskeren Danièle Hervieu-Léger kalder den kollektive erindringskæde (*chain-of-memory*) (Hervieu-Léger 2000). Ud over at være en del af den danske kristne kulturarv og erindring er middelalderkirkerne også brugsrum for deres menigheder. Med brugsrummet følger en del inventar, som ikke umiddelbart falder ind i kirkens historiske materialitet fx højtalere, ledninger, mikrofoner og også fladskærme.

Middelalderkirkerne i Danmark er ikke fredede, hvis de er i brug til deres oprindelige formål. Kirkerne er i stedet omfattet af lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde, jf. senest lovbekendtgørelse nr. 1156 af 1. september 2016, samt den til loven udstedte bekendtgørelse om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde, jf. bekendtgørelse nr. 1172 af 19. september 2016. I henhold til denne lov og bekendtgørelse skal opsætning af skærme i kirkerummet i visse tilfælde godkendes af Stiftsøvrigheden. Ud over den formelle godkendelsesproces, skal menighedsrådene også være opmærksomme på det økonomiske perspektiv ved opsætning af fladskærme, i det der ud over udgifter til selve fladskærmene, typisk er udgifter til installation af internet, kabelføring, kameraopsætning, pc-pult og lignende udstyr. Efter opsætning skal skærmene også vedligeholdes, og det kræver arbejdstimer – og teknisk nysgerrighed – at få skærmene til at køre uge efter uge, samt at finde materiale til at illustrere prædiken eller kirkelige handlinger.

Skærmene har mødt kritik fra aktører, der mener, at de skæmmer det historiske kirkerum. Eksempelvis udtalte Stig Andersen, indehaveren af et af de arkitektfirmaer, der er udnævnt til kongelig bygningsinspektør, til *Kristeligt Dagblad*, at ”skærmene forfladiger kirkerummets fantastiske stemning” (KD 2019). Argumenterne imod brugen af skærme handler ofte om æstetik og stemning. For mange passer middelalderkirkernes kalkede interiør og historiske inventar simpelthen dårligt med moderne teknologi.

De mørke skærme skæmmer kirkens lyse skønhed, og bringer samtidig en hverdagslig skærmstemning ind i kirkerummet, der ellers bliver betragtet som et særligt rum. Stemningsargumentet har relation til, hvordan kirkens materialitet og handlinger indvirker på kirkegængernes følelser. Her bliver stemning synonym for tradition, et fællesskab, der er baseret på en gudsrelation igennem individuel fordybelse og også frihed til midlertidigt at fravælge fællesskabet.

Vi bringer her et uddrag af et interview med to anonyme præster i Haderslev Stift, som illustrerer, hvad der forstås ved stemning i kirken. Præsterne arbejder i en kirke, der ikke har skærme, og de er enige om, at deres kirke ikke egner sig til det, da der ikke er nogen blinde vinkler i kirken, og alle derfor kan se præst og alter. Vi kommer ind i samtalen efter en diskussion, om skærmene kan afhjælpe det manglende udsyn ved gudstjenester med mange mennesker fx ved jul eller konfirmationer:

Præst 1: Vi havde et konfirmand-event sidste år, hvor jeg sad nede bag i kirken sammen med nogle af konfirmanderne. Der kunne vi ikke se, hvad der foregik. Men der er også forskel på, om der står en entertainer, som laver noget med hænderne, og en præst, der lyser velsignelsen. Velsignelsen kan man jo godt se nede bag i. Det fokus, der er på præsten, er mere et helhedsbillede, fremfor at man skal være tæt på.

Præst 2: Det er jeg helt enig med dig i. Jeg synes heller ikke, at det ville have hjulpet med skærme til konfirmanderne, og heller ikke juleaften. Det er jo en halv time, og det kan godt være en halv time, hvor man ikke kan se det hele. Man er der for stemningen og for fællesskabets skyld.

Interviewer: Så under gudstjenesten er det ikke kun det visuelle, der er nødvendigt. Det er lige så meget lyden og hele atmosfæren, der genereres af rummet?

Præst 2: Ja, det er det. Jeg synes også, at den indre fordybelse bliver mindre, hvis man skal kigge på en skærm for at følge med i salmerne. Jeg kan sagtens se det positive, altså jeg kunne sagtens bruge flere billeder af kunst i gudstjenesten. En kirke havde en prøveperiode, hvor de brugte en skærm

som albertavle. I en periode var der et nyt billede hver søndag som albertavle. Det er da også lidt genialt, men jeg ville ikke have det alligevel. Stemningen eller fordybelsen bliver sværere at have fokus på.

Præst 1: Det ved jeg ikke, om jeg er enig i. Jeg tror ikke, at det gør noget for fordybelsen at skulle læse salmerne på en skærm. Vi er så vant til skærme i vores liv nu om dage, så det tror jeg, at det moderne menneske godt kan abstrahere fra. Men vores kirkerum egner sig ikke til det.¹

I dialogen hører vi, at skærmene begrænser helhedserfaringen i kirken. Stemningen er her et udtryk for den fælles oplevelse i kirken og også den enkeltes fordybelse. Bekymringen fra Præst 2 går på, at der går noget tabt, når skærmene bestemmer blikkets retning med nærbilleder af præsten. Fordybelsen i gudstjenesten bliver mindre. Præst 1 er ikke så bekymret for fordybelsen, fordi skærmene allerede er så stor en del af vores hverdag. Denne position er stærk i vores indsamlede materiale. Langt de fleste af vores interviewpersoner mener, at skærmene er en nødvendighed, fordi de afspejler samtidens mere visuelle måde at kommunikere på.

Vi bringer modargumenterne her i indledningen for at minde læserne om, at der er en vifte af argumenter imod skærmene. Et helt nyt studie af skærme i folkekirken (Rønkilde og Johansen 2021) peger på samme mulige forfladigelse, og vi inddrager løbende resultaterne fra studiet. Vores undersøgelse viser først og fremmest, at der er stor opbakning til skærmenes brug i kirkerne. Den største tøven kommer fra nogle af de kirkeligt ansatte, der ligesom præst 2 ovenfor, nøje overvejer, hvad der kan gå tabt ved for stor brug af skærmene. Kirkegængerne er mindre ansvarlige for kirkerummets traditioner og dermed også mere ubekymrede omkring skærmenes muligheder.

1 Interview med to præster i Haderslev Stift november 2020.

3. Resultater

- Alle adspurgte kirkegængere og ansatte i de tre undersøgte kirker er glade for skærmenes funktionalitet.
- Ingen af interviewpersonerne synes, at skærmene er pæne.
- De mest kritiske røster imod skærmenes brug findes blandt de kirkeligt ansatte, der i højere grad end kirkegængerne værner om den kirkelige tradition og dens historiske materialitet.
- Flere ansatte og også kirkegængere føler sig både begrænset og beriget af de gamle middelalderkirker. Kirkernes temperatur, blinde vinkler, og hårde kirkebænke har ofte en negativ indvirkning på kirkegængerne, imens kirkernes lys, højloftede arkitektur og kunstneriske interiør påvirker dem positivt.
- De historiske kirkerum fremkalder en følelse af højtidelighed og ro hos de fleste interviewpersoner
- Skærmene går ofte ind og bliver et udtryk for at følge med tiden og for at imødekomme menigheden.
- Middelalderkirkerne er ofte bygget over en model, som afspejler en hierarkisk relation mellem menneske og Gud, præst og menighed. Det resulterer i, at de ansatte flere steder forsøger at bryde med den hierarkiske og historiske materialitet igennem skærmenes ny materialitet.
- Ofte mener kirkegængerne, at skærmene hjælper nogle andre end dem selv. De ældre kirkegængere tænker på børnenes behov for levende billeder. De yngre tænker på de ældres dårlige syn og hørelse.
- Skærmene repræsenterer en funktionsmaterialitet for størstedelen af de adspurgte. De indgår som teknologiske virkemidler, der ikke behøver at leve op til samme æstetiske krav som kirkens øvrige interiør.

4. Et materialitetsperspektiv på folkekirkens skærme

Da vores undersøgelse handler om, hvordan skærmene påvirker kirkerummene, har vi har taget udgangspunkt i en materiel forståelse af kirkerummet og dets indhold (Horsfield 2008; Meyer 2008; Morgan 2005; 2010). Det betyder, at vi forstår skærmene som en integreret del af kirkens rum sammen med stedets anden materialitet som kalkede mure, vægmalerier, altertavlen, døbefont, højtalere, dvs. alle de objekter, som tilsammen udgør kirkens fysiske rum. Med det materielle perspektiv lægger vi os op ad forskningsfeltet materialitetsstudier, hvor hovedfokus er, at fysiske objekter ikke kun formidler det religiøse budskab, men selv kan betragtes som en form for religiøs tilstedeværelse (Bynum 2011; Morgan 2005, 2; Stjernholm 2020). I stedet for at forstå fx malerier og højtalere, som noget, der optræder som en kommunikation af religiøse budskaber, så tager et materielt perspektiv udgangspunkt i skærmen eller maleriet som en tilstedeværelse i sig selv, som kirkegængerne forholder sig til som en del af kirken.

Materialitetsteori skaber et opmærksomhedspunkt omkring de fysiske rammer om gudstjenesten og oplevelsen af at være i en kirke. Men for at arbejde mere konkret med materialitetsteorien har vi operationaliseret den igennem to begreber: 1) Historisk materialitet, 2) Teknologisk materialitet.

Den historiske materialitet henviser til middelalderkirkernes erindringskultur. Begrebet dækker især associationer til selve kirkebygningen, dens arkitektur, symboler og kristne betydningslag. Det er den historiefyldte materialitet, der understreger, at mange århundreders kristendom er indlejret i kirkerummet (Morgan 2010, 70-73). Det betyder, at kirkegængerens

har mulighed for at sanse kristendom fra middelalderen ved vægmalerierne, kristendom fra renæssancen i altertavlen, og andre menneskers praksis ved kirkebænkenes slitage. Den historiske tyngde fremkalder samtidig bestemte følelser, der ofte har at gøre med kirkelig højtidelighed og tradition.

Den teknologiske materialitet refererer til skærmens bogstavelig talt nye og dermed historieløse fremtoning. Selvom den teknologiske materialitet i skærmene ikke repræsenterer en erindringskultur på samme måde som den historiske materialitet, har den stadig flere lag af mening i sig. Skærmens fysiske tilstedeværelse kommer både i form af sorte firkanter i de hvidkalkede kirkerum, som farverige illustrationer, som tekst og som levende billeder af de begivenheder, der finder sted i kirken ved streaming eller ved videoklip. Skærmene dækker dermed et stort repertoire af visualisering, som har en foranderlig karakter. På den måde kan man forstå den teknologiske materialitet som en åben betegnelse, hvor indholdet kan levendegøre og potentielt overdøve flere af de eksisterende praksisformer i kirken.

I det senmoderne samfund er teknologien blevet mere autonom. I stedet for at være alene understøttende, ændrer teknologien i stigende grad hele vores religiøse erfaring (Lim 2009, 4). Det ser vi også eksempler på i pinsekirker (Feller 2018) og i den katolske kirke (Apolito 2002), hvor der længe har været en diskussion om, hvordan tekniske medier kan forandre den religiøse agens. Den stigende teknologisering medfører også et spørgsmål om, hvor den religiøse autoritet bevæger sig hen i dens nye former. Er det sådan, at skærmene har en egen autoritet i kirkerummet? Et af de underliggende spørgsmål i vores undersøgelse har derfor også været at undersøge, hvilken autoritet skærmene tillægges af både de ansatte og kirkegængerne. Spørgsmålet om autoritet ligger i forlængelse af vores fokus på materialitet, for er der nogle former for materialitet, der er mere acceptable end andre i kirkerummet? Og bliver teknologi overhovedet forstået som en materialitet i sig selv? (Stolow 2008, 198). Ved hjælp af vores to materialitetsbegreber: Historisk materialitet og teknologisk materialitet, kan vi analysere os frem til, hvordan skærmene påvirker kirkegængere og ansatte i de tre kirker i Haderslev Stift.

4.1 Skærm over for papir

Skærmenes teknologi udgør som sagt en materiel tilstedeværelse i kirkerummet, og den religiøse erfaring er dermed også formet af skærmene som medium (Horsfield 2008, 121). Men gør skærmene også noget ved vores hjerner?

De sidste 30 år har digitaliseringen revolutioneret vores måde at være sammen på – såvel som at være kirke på. Det digitale gør eksempelvis bibelteksten mere flydende på den måde, at den mister sin stabilitet som fast tekst (Siker 2017, 8). Når vi læser bibelteksten på en skærm i stedet for i en bog, aktiverer vi nogle andre dele af hjernens læringscentre.

Allerede i 1990ernes begyndte forskere at undersøge, hvordan hjernen reagerer på at læse på henholdsvis skærme over for papir. Konklusionen på flere studier er, at skærmen er bedst til at tydeliggøre detaljer, imens læsning på papir er bedst til at forstå abstrakte begreber (Siker 2017, 78-79). Grunden til forskellen har at gøre med, at papirlæsningen integrerer flere taktile – eller berørings – elementer. Læsningen af en bog indebærer, at man aktiverer hånden samtidig med øjnene og faktisk også resten af kroppen. Dermed repræsenterer læsning på papir det, forskere kalder ”haptic reading”, dvs. ikke-verbal kommunikation, der involverer berøring (Siker 2017, 62). Overført på situationen med skærme i kirkerummene bliver tekstlæsning på skærmen som eksempelvis salmer eller sange uden for salmebogen husket på en lidt mere simpel måde end ved at læse i en salmebog, hvor bogens vægt, overblikket over teksten og fingrenes berøring af bogsiderne hjælper til at forstå teksten på flere niveauer. På den anden side er skærmenes tekststykker og illustrationer også ofte tænkt som en tydeliggørelse af bestemte budskaber, og dermed bliver skærmene én form for læsning i kombination med oplevelsen af rum og fællesskab.

Jette Bendixen Rønkilde og Kirstine Helboe Johansen (2021) har for nylig undersøgt brugen af de digitale skærme i folkekirken, og de har mange af de samme overvejelser omkring skærmenes tydeliggørelse over for en indarbejdet praksisform i gudstjenesten. De kommer frem til, at skærmene har tre funktioner: 1) som informationstavle, 2) som liturgisk understøttelse,

og 3) som illustration (2021, 29). De anerkender skærmenes materialitet som nybrud i gudstjenesten igennem deres billedbårne erkendelsesform, men peger samtidig på, at skærmene forstærker gudstjenesten som en øjebliksbegivenhed. Skærmene erstatter nogle steder salmebøgerne – og dermed bliver salmeteksterne udelukkende synlige i det øjeblik, at de kan læses på skærmene. Det kan potentielt forringe kirkegængernes kendskab til og praksisform omkring salmebøgerne (Ibid., 39). Vi vender tilbage til Rønkilde og Johansens studie igennem analysen, da der er flere overlap i vores undersøgelser.

5. Metode

5.1 Kortlægning af kirker

I foråret 2020 kortlagde Camilla Henriksen, projektmedarbejder ved Haderslev Stift, antallet af kirker med skærme eller projektorer i stiftet. Hun sendte mails ud til alle stiftets præster og foretog opfølgende opkald. Arbejdet mandede ud i en kortlægning, som viste, at 39 kirker ud af 173 (22,5 %) af stiftets kirker havde enten skærme eller projektor installeret som en del af kirkerummet.

På baggrund af denne kortlægning valgte vi tre kirker ud fra en spredning i geografisk placering inden for stiftets grænser, kirketype (land/by) samt kirkelig retning (Grundtvigiansk/Indre Mission). Vi har derved foretaget en målrettet sampling af kirker (Bryman 2016, 408), som giver indblik i skærmenes liv i kirker med forskellige forudsætninger. Et hovedkriterium for udvælgelsen af kirker var også, at de skulle have skærme og ikke projektor installeret. Dog er der en skævhed i vores sample, fordi vi ikke havde inkluderet en kontrolkirke – en kirke uden skærme. Vi har svært ved at sige noget om påvirkning, hvis vi udelukkende har kirker med, der allerede har installeret skærme. For at imødegå den skærm-positive skævhed, inkluderede vi derfor også et interview med to præster ansat ved en kirke uden skærme. I praksis var det dog muligt at få et udmærket indblik i skærmenes påvirkning, da de ældste skærme i vores materiale er fem-seks år. Dermed er de så tilpas nye, at ansatte og kirkegængere husker deres kirke før skærmen.

5.2 Deltagerobservation

For at kunne besvare undersøgelsens spørgsmål om skærmenes brug og påvirkning i kirkerummene benyttede vi os af deltagerobservation i Felsted kirke, Sankt Nicolai kirke og Øster Snede kirke. I det oprindelige projekt-design var planen at indgå mere i menighedernes liv, men da Covid-19 begrænsede adgangen til og aktiviteterne i kirkernes rum i 2020, blev vi nødt til at justere vores besøg til færre gange. Hen over efteråret 2020 havde vi dog mulighed for at deltage ved aktiviteter i de udvalgte kirker. Det var vigtigt at være til stede i kirkerummene for at kunne observere kirkegængere og ansattes interaktion med skærmene og med kirkerummet i øvrigt. I september deltog Simon Bro Bertelsen i natkirke og høstmesse i Sankt Nicolai kirke, i oktober deltog Astrid Krabbe Trolle i en højmesse i Felsted kirke, i november deltog både Simon og Astrid i en højmesse med minikonfirmander i Øster Snede kirke, og i februar 2021 tog Astrid til corona-forkortet gudstjeneste i Sankt Nicolai kirke.

Deltagerobservation er som navnet angiver både deltagelse og observation (Spickard 2017, 303). Det betyder i praksis, at vi selv deltager i gudstjenesten på lige fod med de andre kirkegængere, men at vi samtidig primært er i rummet for at observere. Fra starten af havde vi anlagt en materialitetsvinkel på vores observation, som betød, at vi var særligt opmærksomme på, hvordan kirkegængerne brugte rummet, hvor de kiggede hen i løbet af gudstjenestens forløb, samt hvordan skærmene tiltrak de deltagendes opmærksomhed. Deltagerobservation er en god kilde til at se de indarbejdede bevægelsesmønstre, som man ellers ikke fanger i eksempelvis kvalitative interviews. For den observerende part drejer det sig om at lægge mærke til de mange små sociale interaktioner mellem mennesker og rum. Covid-19-restriktionerne lagde en lille dæmper på den måde kirkegængerne agerede i kirkerummet, da mundbind, sprit og social afstand mindskede både antallet af kirkegængere og deres berøring med kirkerummets genstande. Selv det at synge blev problematisk i vores indsamlingsperiode. Det var dog stadig muligt at iagttage kirkegængernes bevægelsesmønstre i rummet og over for skærmene, og dertil kan vi sammenligne med Rønkilde og Johansens studie af skærme og kirkegængeradfærd inden Covid-19-perioden.

5.3 Interviews

Vi har udført 25 interviews med 27 personer.² Interviewene varer mellem 10 minutter og halvanden time. Af disse er 11 kirkeligt personale som præster og kirke- og kulturmedarbejdere, imens tre tilhører kirkernes menighedsråd. Da vi indsamlede interviewene i efteråret 2020, begrænsede Covid-19 pandemien vores mulighed for at mødes fysisk med vores interviewpersoner. Derfor er de fleste interviews foretaget enten over telefonen (11 interviews) eller online (11 interviews) via Teams eller Skype. Et interview blev foretaget i Felsted kirkes præstegård, et andet fandt sted i Øster Snede kirke og et tredje foran samme kirke, hvor vi lavede korte gruppeinterviews med flere af kirkegængerne efter gudstjenesten. Her fik vi talt med otte personer, hvoraf vi har inkluderet et optaget interview med to kvinder i rapporten. Alle kirkegængere er anonymiseret. Interviewmaterialet er transskriberet efter anonymisering og opbevaret efter de gældende GDPR-retningslinjer. De kirkeligt ansatte og menighedsrådsmedlemmer kunne dog ikke anonymiseres pga. undersøgelsens afsæt i de tre kirker. Derfor er rapportens citater godkendt til offentliggørelse af de citerede selv. Vores mål var at interviewe alle de kirkeligt ansatte, som arbejder med skærmene i de tre kirker samt fire-fem kirkegængere per kirke. Dertil var det også vigtigt at tale med repræsentanter for menighedsrådene, da det jo er i menighedsrådene, at beslutningen om at installere skærme er taget.

Vi fik kontakt til kirkegængerne igennem forskellige kanaler. I Felsted kirke fandt vi størstedelen ved at bruge de gule sider og ringe til de husstande, som lå tæt på kirken i Felsted by. I Sankt Nicolai kirke er de fleste interviewpersoner fundet i forlængelse af de gudstjenester, som vi har deltaget i. Her placerede vi også flyers for projektet³, og derigennem fik vi én henvendelse. I Øster Snede kirke fandt vi også størstedelen af interviewpersonerne i forlængelse af gudstjenesten. Man kan indvende, at vi ved at finde informanter i forbindelse med gudstjenesten, hovedsagelig taler med de kirkegængere, der har en kirkepraksis. Det er en legitim kritik, men da emnet er skærmenes brug i kirken, skal vores informanter gerne kende til

² Se listen over interviews i bilag 1.

³ Se bilag 4 for flyer i kirken.

skærmene. Derfor gik vi efter at tale med de mennesker, som bruger kirken nok til at vide, at skærmene findes. Vi fik dog også interviewet en del mindre kirkevante medlemmer – særligt i Felsted – men holdningen til kirkerum og skærme er forbløffende ens på tværs af medlemmernes kirkebrug.

I den kvalitative interviewgenre taler man ofte om mætning i materialet (Spickard 2017, 237). Mætning sker, når flere interviews ikke bidrager med nye perspektiver på det, man gerne vil undersøge. Så ved interviewerens, at emnet er afdækket i de eksisterende interviews. Det er aldrig til at vide, hvornår mætningspunktet sker, fordi det emne, man spørger til, kan være så komplekst, at hvert nyt interview bidrager med nye indsigter, selv når man har interviewet 45 personer. Normalt sætter forskningslitteraturen dog grænsen ved 25-30 personer (Ibid.). I denne undersøgelse var der hurtigt fællestræk ved vores interviewpersoners svar. Alle kirkegængere og ansatte, vi talte med, var positivt stemt over for skærmene – og af samme årsager. Ingen mente dog, at skærmene bidrager med æstetisk værdi.

Vi arbejdede med forskellige interviewguides alt efter, om interviewpersonen var tæt på kirkens organisation (ansat eller MR) eller kirkegænger.⁴ Men gennemgående har de to interviewguides dog haft samme fokus på forståelse af kirkerummet og skærmens teknologi i den pågældende kirke. Med et materialitetsperspektiv har vi inkluderet flere spørgsmål om sansningen af selve kirkerummet. Vi har spurgt vores interviewpersoner, om de hæfter sig ved særlige genstande, og hvordan de selv vil beskrive kirkerummet. Vi inkluderede også et spørgsmål om kirkens stemning eller atmosfære, da kirkerummet ofte fremkalder bestemte følelser i de deltagende. Ved at komme disse beskrivelser nærmere, kan vi også blive mere præcise omkring, hvilke følelser, skærmene taler til.

Til slut en kommentar om undersøgelsens forfattere for gennemsigtighedens skyld. Simon Bro Bertelsen er uddannet inden for religionsvidenskab og menneskerettigheder. Han er i færd med at færdiggøre en kandidatgrad i religionsvidenskab på Københavns Universitet. Astrid Krabbe Trolle har en ph.d. i religionssociologi, og hun arbejder som religionssociologisk vi-

4 Se bilag 2 og 3 for de to interviewguides.

densmedarbejder i FUV. I kraft af vores faglige baggrunde undersøger vi derfor skærmenes brug i kirkerummene ud fra et religionsvidenskabeligt blik på kirkerummets materialitet – og ikke fra et teologisk perspektiv. Det har den konsekvens, at der er lag af teologisk mening i skærmenes indvirkning på gudstjenesten, som vi ikke fanger i denne undersøgelse. Vores fokus er i højere grad kirkegængere, ansatte og menighedsrådenes selvoplevede og sociale interaktion med skærmene og kirkerummet.

6. Felsted kirke

Felsted kirke ligger i landsbyen Felsted i Aabenraa provsti i Sønderjylland. Kirken er en middelalderkirke, som blev bygget i perioden 1225-1275 (Nationalmuseet 2021a, 1872). Selve bygningen er opført over to-tre perioder, hvor koret udgør kirkens ældste del og skibets vestende den yngste (Ibid.). I årenes løb har Felsted kirke undergået tilføjelser og ændringer. For eksempel har man under en større istandsættelse i 1910 overhvidtet en række efterreformatoriske malerier på skibets nordvæg, sådan at kirken står med sit hvide udtryk (Ibid., 1878). Ved omrokering og restaurering af pulpitter i 1950erne blev en del af kirkens nordside frigivet, og det er her kirkens to skærme er placeret i dag. Kirkerummet er dermed en blanding af moderne installationer som højtalere og skærme sammen med kirkeinventar af ældre dato. Altertavlen er et gotisk triptychon fra 1400tallet, pulpituret er fra 1700tallet og døbefonten er ligesom kirkebygningen i romansk stil fra 1200tallet (Ibid., 1883). Felsted kirke er stor sammenlignet med landsbyen Felsteds størrelse. Med de nye Covid-19-restriktioner i efteråret 2020 kunne kirken holde gudstjeneste for 60 syngende personer.

6.1 Menighed og aktiviteter

Felsted sogn er ikke præget af en bestemt folkekirkelig retning. Ifølge kirkens præst, Theresia Treschow-kühl, er der ikke nogen fast menighed. Den er foranderlig, og i det daglige er der nogenlunde nok kirkegængere til at fylde kirken ud.⁵

5 Interview med Theresia Treschow-kühl 11. oktober 2020.

Inden Covid-19 havde Felsted kirke en række aktiviteter, der inviterede de lokale beboere ind til sognecafé, meditationsgudstjenester og babysalmesang. Hver måned rykkede et hjælpe-team af frivillige ud for at give en hånd med, hvis nogen i lokalområdet havde brug for hjælp eller lyst til et besøg igennem initiativet 'Felsted kirke rækker ud'. For områdets børn tilbyder kirken kirkekor og minikonfirmandundervisning. Ligesom alle andre steder blev mange af disse aktiviteter midlertidigt lukket i 2020, men til gengæld har Felsted sogn haft succes med at lave online-gudstjenester sammen med mere uformelle online-begivenheder på Facebook som hygge-kreds fra præstegården.

Generelt kan Felsted kirke betegnes som en klassisk landsbykirke, der samler lokalområdet til de store begivenheder i livet og til jul. Alle de interviewede kirkegængere giver udtryk for, at de er glade for kirken og dens præst. De kommer ikke ofte, men de betragter Felsted kirke som deres kirke.

6.2 Skærmenes vej til Felsted kirke

I Felsted kirke er der to store sortrammede skærme på 85 tommer på kirkens venstre sidevæg, hvor der ellers er høje vinduer og en hvidkalket væg. Skærmene sidder på nogle beslag, så de kan trækkes ud fra væggen og vinkles efter rummet.⁶ De er placeret over for prædikestolen, sådan at præstens udlæsning af teksten illustreres af skærmenes billeder.

⁶ Interview med Morten Hoff 26. november 2020.



Skærmene illustrerer dagens prædiken. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

Skærmene kom op i 2018, men før de blev monteret i kirken, havde menighedsrådet været igennem en længere beslutningsproces omkring skærmenes placering. Næstformand i menighedsrådet Morten Hoff forklarer, at der gik et halvt år fra menighedsrådet havde besluttet, at de gerne ville have skærme, til at skærmene var oppe.⁷ Menighedsrådet skulle tage stilling til, om kirkerummet skulle have skærme eller projektor, og hvor store skærmene i så fald skulle være. Morten arbejder i skolesektoren, og derfor er han bekendt med at bruge skærme som pædagogisk redskab. Han stod derfor for at lave research om forskellige løsninger, og det endte med, at menighedsrådet valgte at placere to skærme på samme væg, fordi teknikken dermed ikke krydser rummet. Placeringen var også bestemt af, at alle kirkegængerne skulle kunne se skærmene. Da først menighedsrådet havde besluttet sig for at installere skærme i kirken, gik de efter at få nogle meget store og ordentlige skærme, fordi de gerne ville benytte dem så meget som muligt. Det første halve år efter skærmene kom op, blev de derfor integreret i vid udstrækning til Fadervor, trosbekendelsen og sange, som ikke var

⁷ Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

i salmebogen. Til julegudstjenesterne kunne kirkegængerne følge hele liturgien på skærmene med grafik og indskrevne salmer. Ved børnegudstjenester blev skærmene brugt til at vise slideshows for de mindste. Efter den første periode med flittig inddragelse af skærmene, er den almindelige brug dog nået et andet leje.

De sidste par år har været en prøveperiode, hvor menighedsråd, præst og organist prøver skærmene af til forskellige arrangementer. Selvom menighedsrådet, her repræsenteret ved Morten Hoff, gerne så, at skærmene faciliterer flere elementer af gudstjenesten, så er skærmenes implementering i praksis op til de medarbejdere, der bruger skærmene – i Felsteds tilfælde præst Theresia Treschow-kühl og organist Anne Nørlem. Lige nu arbejder Felsted menighedsråd med en minimumsdefinition af skærmbrug, der går på, at skærmene altid skal vise mindst ét billede til højmesser. De må aldrig stå sorte og tomme i rummet.⁸ Morten fortæller, at der var en enkelt kritisk stemme, da skærmene kom op, men at det generelle indtryk nu efter to-tre år i brug er, at kirkegængerne er glade for skærmene. Kritikken gik på, at skærmene ikke respekterede det historiske rum.

6.3 Skærmenes brug: Den pædagogiske fællesnævner

Da Theresia Treschow-kühl blev ansat i 2018, var skærmene indkøbt men ikke sat op. Hun startede derfor sit embede i Felsted sammen med skærmene. Theresia fortæller, at hun i starten var skeptisk over for dem, fordi hun var bekymret for, om kirkegængerne kun ville se på skærmene frem for på hinanden og på hende. Derfor har hun besluttet at sætte ét billede på skærmen for hver søndag. Ofte er det valgte billede en illustration af dagens tekst med kunst fra middelalder-, renæssance- eller barokperioden.

Skærmenes billede er forbundet med stor overvejelse. Faktisk bruger Theresia to-tre uger i sommerferien på at finde billeder til resten af årets gudstjenester. Gode billede kræver arbejde pga. krav om copyright. Derfor har hun fundet engelske og tyske hjemmesider med tilgængelige billeder. For

⁸ Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

Theresia giver skærmene en visuel og pædagogisk støtte til at forstå evangelierne:

Der er evangelier, som er meget svære at forstå. Vi er ikke opdraget til at høre tekster uden billeder. Det er svært for folk at høre tekst i et gammeldags sprog, men de har en fornemmelse for det visuelle. Der støtter skærmene rigtig meget.⁹

Hun forklarer, at det visuelle element er helt centralt både for hende personligt og i høj grad også for kirkegængerne, som forstår evangelierne bedre igennem kombinationen af ord og billeder. Samme holdning har Morten, der forklarer skærmenes pædagogiske effekt ved hjælp af modaliteter:

Jo flere modaliteter, man kan bringe i spil, jo bedre læring, eller jo bedre kan man kommunikere det ud, man gerne vil. Jo bedre huskes det. En modalitet er talen, altså det hørte ord. En anden modalitet kan så være det set. Altså at man kobler et billede op på noget af det, man fortæller. Folder man den helt ud, så er det jo noget, man kan bevæge sig til, noget, man kan smage, noget, man kan røre ved. Og er du helt derude, så har du virkelig fat i noget, der kan huskes.¹⁰

Ifølge Morten er intentionen altså at levendegøre gudstjenesten ved at nå kirkegængerne på flere forskellige niveauer samtidig. Det stemmer overens med studierne af det taktiles logik, hvor pointen er, at menneskers hjerne husker abstrakte begreber bedre ved mere taktilitet (Sikher 2017, 78-79). Visualiseringen fungerer som et pædagogisk redskab, der formidler evangeliet igennem det sete. På den måde har skærmenes ny materialitet samme funktion som kirkernes kalkmalerier har haft det tidligere (Rønkilde & Johansen 2021). De skaber forkyndelsens visuelle rum for kirkegængerne. Men i en vis forstand er skærmene mere begrænsede end kalkmalerierne, fordi visualiseringen forsvinder, når skærmen slukkes. Vi kommer ind på skærmenes materielle tilstedeværelse nedenfor, men her er det vigtigt at konstatere, at skærmene først og fremmest er tænkt som pædagogisk red-

9 Interview med Theresia Treschow-kühl 11. oktober 2020.

10 Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

skab til at nå de dele af befolkningen, der ikke er stedkendt i de bibelske metaforer.

6.4 Nytte før skønhed

Intentionen om at nå flere kirkegængere igennem skærmene er også en holdning, som de adspurgte kirkegængere deler. For de fleste udgør skærmene et praktisk redskab, som især tilgodeser andre. Her fremhæver 55-årige Kirsten, hvordan skærmene for hende er et godt hjælpemiddel for de kirkegængere, der har svært ved at se:

Jeg kaster ligeså vel et blik på skærmene som på salmetavlerne med mes-singtal. Hvis jeg havde været ældre og svagtseende, så ville det helt klart være skærmene, jeg ville kigge efter. Man skal gøre sådan, at alle får en god oplevelse ud af det. Skærmene er måske ikke så kønne at have hængende, men det er heller ikke det, men skal tænke på. Det vigtige er, at de har en funktion, og at de giver en tilfredshed for de folk, som bruger dem; de ældre, og dem, som ikke kan se.¹¹

Kirsten bor i Felsted og har benyttet Felsted kirke som ramme om alle de store fester i livet. Hun er selv gift i Felsted kirke, ligesom hendes børn er døbt og konfirmeret der. For Kirsten bærer skærmene først og fremmest en funktionsmaterialitet, som muliggør, at flere kirkegængere kan følge med i gudstjenesten. Hun videregiver det, som er den mest udbredte opfattelse blandt alle interviewpersoner på tværs af kirkerne: Skærmene er ikke kønne, men de er nyttige. Nytten retfærdiggør den permanente tilstedeværelse i kirkerummet.

Den udbredte insisteren på skærmenes praktiske funktion frem for deres æstetiske indtryk afslører også, hvilken form for materialitet skærmene til-lægges. Teknologien har for langt de fleste af de adspurgte ikke nogen æste-tisk værdi. Kirkerummet bliver tillagt skønhed, som vi skal se nedenfor, men skærmene fungerer som en slags materialitet uden samme æstetiske krav. Det tilhører med andre ord den teknologiske materialitet, som i kraft

¹¹ Interview med 55-årige Kirsten 8. marts 2021.

af sin historieløshed ikke opfattes som lige så smuk som bygningens historiske materialitet. Ligesom dørhængsler og fodpaneler tjener de en nyttig funktion, men samtidig er de meget synlige. De fleste af kirkegængerne var overraskede over, at vi var i færd med at undersøge skærmene i kirkerummene, fordi det for dem er uforståeligt, at skærme kan problematiseres som element i kirkerummet. Holdningerne til skærmene afhænger i en vis udstrækning også af ens forståelse af kirkerummet som sted og gudstjenesten som begivenhed. Men samtidig er mange så skærmvante, at det forekommer naturligt at bringe med ind i kirkerummet. I de næste afsnit afsøger vi opfattelsen af kirkerummet blandt ansatte, kirkegængere og menighedsråd i Felsted.

6.5 Et helligt og højtideligt rum

Felsted kirke er som undersøgelsens andre kirker en middelalderkirke, og derfor viderefører kirkebygningen en historisk materialitet, som især de ansatte skal arbejde med og imod. Det kræver ofte kendskab til kirkehistorien at værdsætte kirkerummets mange lag af mening, og derfor ser vi her en forskel på de ansattes og kirkegængernes sansning af kirkerummet.

For præst Theresia Treschow-kühl gør Felsted kirkes størrelse noget for den måde, hun arbejder med rummet på:

Der er nogen ting, der bliver mere intime, når man har et lille kirkerum. Nogle gange kan jeg næsten blive for familiær. Sådan er Felsted kirke ikke. Der er større afstand og højere til loftet. Den er også højtidelig. Man skal være meget stringent i gudstjenesten, når man har så stort et kirkerum. Du kan ikke stå og jappe. Det kræver en vis værdighed og fornemmelse for gudstjenestens stil. Det er ikke en dagligstuekirke.¹²

Kirkens arkitektur og størrelse lægger her op til stringens og værdighed. Rummet fordrer noget af den præst, som leder gudstjenesten, ligesom præsten også tilpasser sig rummets tone. I det hele taget er det et gennemgående træk, at undersøgelsens præster arbejder meget med middelalder-

12 Interview med Theresia Treschow-kühl 11. oktober, 2020.

kirkens historiske vægt, der sætter bestemte rammer for gudstjenestens udfoldelse. Theresia uddyber fornemmelsen for kirkens rum med flere aspekter, der ligger ud over dens arkitektur:

Felsted kirke er storladen. I forhold til landsbyens størrelse, er det et stort rum, næsten poetisk og også pædagogisk. Kirken er også et helligt rum, og så har det historie. Det betyder meget, at døbefonten er ca. 800 år gammel.¹³

Theresia refererer her til, hvordan kirkerummets historiske materialitet som eksempelvis døbefonten viderefører den historiske erindring. Både historien, kirkens størrelse og dens funktion som ramme om religiøse handlinger træder ind som dele af det hellige rum. Felsted kirkes organist, Anne Nørlem, har samme opfattelse af kirkerummet som et helligt rum:

Kirkerummet er smukt, det er stille. Det er højtideligt. Der er plads til eftertænksomhed. Roligt, der er ro. Det er som om, at det emmer ud af væggene, at der er lyst mange velsignelser igennem årene. Det kan man godt mærke. Jeg synes, at kirken er et helligt rum.¹⁴

For Anne tager stemningen i kirken form af de mange velsignelser, der er lyst. Det, at de tidligere velsignelser sætter sig som materielle levn igennem væggene, vidner også om en materiel bestandighed, som er anderledes end skærmens mere tidsligt begrænsede rækkevidde. Kirkerummet sikrer en ro omkring gudstjenesten, der fremmer fordybelse og eftertænksomhed. Her genkender vi indledningens præsters betoning af, hvordan det at være i kirkerummet skaber en fordybelse. Rummets størrelse, lysindfald, hvide vægge og historiske inventar medfører en værdighed og ro. For Anne er kirkebygningen den naturlige ramme om gudstjenesten:

Kirkerummet danner rammen sammen med liturgien og salmerne, det er ekstremt vigtigt. Jeg synes ikke, at det påvirker mig på samme måde, når jeg er i en hal eller et telt. Der er for mange forstyrrelser. Kirken er en naturlig ramme om gudstjenesten.¹⁵

13 Interview med Theresia Treschow-kühl 11. oktober, 2020.

14 Interview med Anne Nørlem 11. november, 2020.

15 Interview med Anne Nørlem 11. november, 2020.

Forbindelsen mellem gudstjeneste, eftertænksomhed og kirkebygningens indre fortæller os, at den folkekirkelige tradition også er funderet i kirkebygningens historiske materialitet. Selvom stedet ikke er helligt i sig selv, så er rummet helligt, særligt og vedkommende i kraft af dets historie og de mange mennesker, som har haft deres gang i kirken. Sakramenterne og de velsignelser, som har fundet sted i rummet sætter sig i de fysiske omgivelser. Her bliver skærmene og deres teknologi en ny materialitet, der ikke videregiver en erindringskultur (Hervieu-Léger 2000), som bygning og historisk inventar gør det. Den historiske materialitet skaber i dette perspektiv fordybelse, men selvom skærmene er en del af kirkens inventar, nævner de ansatte ikke skærmene som en del af deres rumoplevelse. De tilhører den teknologiske materialitet.

Kirkegængernes oplevelse af Felsted kirkes rum er mindre optaget af bygningens historiske materialitet, men flere finder også mødet med kirkerummet højtideligt. Det skyldes især rummets skønhed og størrelse. Her fortæller 30-årige Fie med næsten samme ord som Anne, hvad hun forbinder med stemningen i kirkerummet:

Jeg synes, at der er en god stemning i kirken. Der er jo smukt, og det er sådan meget, ja, højtideligt. Jeg ved ikke helt, hvordan jeg skal beskrive det.¹⁶

Fie beskriver kirkerummet som smukt og højtideligt. For Fie er det et rart rum at være i, men hun hæfter sig ikke særligt ved det historiske inventar. Snarere udgør kirkerummet en helhedsoplevelse af skønhed.

72-årige Poul har boet tæt på kirken i Felsted i størstedelen af sit voksenliv. Han fortæller, at Theresia er god til at bruge billeder på skærmene, og at selve kirkerummet er fint, som det er: ”Det er stort og fint, det er fint”.¹⁷ Som mange af de andre kirkegængere er Poul ret liberal omkring kirkens indretning – herunder skærmenes synlighed. Poul uddyber sin fornemmelse af stemningen i kirken med, at den er temmelig stille og rolig.¹⁸

16 Interview med 30-årige Fie 1. februar 2021.

17 Interview med 72-årige Poul 8. marts 2021.

18 Interview med 72-årige Poul 8. marts 2021.

Til sidst bringer vi her et andet perspektiv på det højtidelige kirkerum. Det kommer fra 49-årige Susanne, som deltager i mange forskellige arrangementer i kirken, fordi hun gerne vil støtte de kirkelige initiativer, som prøver at række ud til forskellige målgrupper i Felsted og omegn:

Det er en lille hyggelig kirke. Det er hyggeligt. Den er jo også kold. Der er koldt i en kirke. Man skutter sig lidt. Det er for varmt med en jakke på, men for koldt uden en jakke. Det er ikke 23 grader, som jeg har det hjemme i min stue. Men jeg synes, at det er en hyggelig kirke.¹⁹

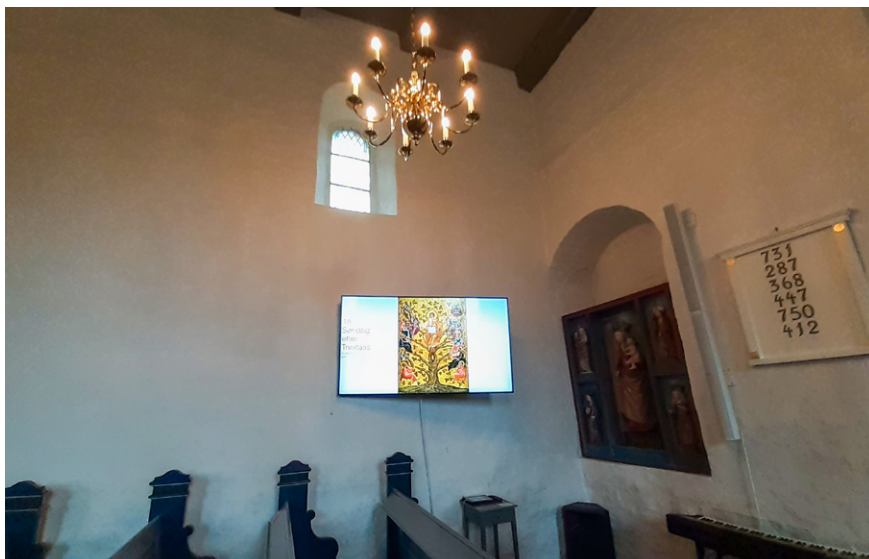
I modsætning til flertallet af ansatte og kirkegængere i Felsted kirke oplever Susanne kirken som hyggelig, lille og fysisk kold. Susanne, der arbejder inden for byggebranchen, er den eneste i Felsted, der nævner temperaturen i forbindelse med kirken. Det mest populære udsagn blandt kirkegængerne handler om bygningens lys, som vi udfolder mere i næste afsnit. For Susanne er kirken hyggelig, fordi det er rart at komme i kirken, men den indbyder ikke til højtidelighed for hende.

Sammenfattende er forståelsen af kirkerummet som et helligt og historisk rum mest udbredt hos kirkens ansatte, imens det snarere er rummets skønhed, højtidelighed og hyggelighed, som kirkegængerne betoner. Begge grupper anerkender dog det fysiske kirkerums påvirkning på deres oplevelse, ligesom ingen af dem hæfter sig særligt ved skærmene i deres generindring af kirkerummet. Forskellen mellem ansatte og kirkegængere kan også findes i de ekstra lag af mening, som de ansatte tillægger kirkens historiske materialitet, fordi de er ansvarlige for og har et dybere kendskab til kirkerummet. I næste afsnit går vi i dybden med et andet aspekt af kirkerummet, som fylder meget for især kirkegængerne: lyset.

6.6 Det lysende rum og den lysende skærm

Da vi spurgte de interviewede kirkegængere om at beskrive Felsted kirke, nævnte flere kirkens lys. I et materialitetsperspektiv indgår lys ofte som belysning (Bille 2019), dvs. den sociale handling at oplyse et rum med stea-

¹⁹ Interview med 49-årige Susanne 9. marts 2021.



Skærmens lys i Felsted kirke. Foto Astrid Krabbe Trolle.

rinlys eller vælge lysstofrør til lange gange uden vinduer. Elektrisk lys er aldrig neutralt, ligesom naturligt lys inden døre ofte afhænger af vinduernes placering og dermed også arkitektens intention. Felsted kirkes lys kommer fra kirkens vinduer og fra de opsatte lysekroner. Men skærmene lyser også, og dermed bringer de en ny form for oplysning af kirkerummet med sig.

Der er dog ingen af kirkegængerne, der bemærker skærmenes lys som en del af deres kirkerumsoplevelse. Snarere er det lyset fra kirkens store vinduer, der optager kirkegængerne.

30-årige Fie har været i Felsted kirke to gange i forbindelse med sine egne børns dåb. Fies mand er fra Felsted, og derfor har de valgt Felsted kirke som ramme om deres familiefejringer. Fie fortæller, at det altid er lyset i kirken, som hun lægger mærke til:

Det, som jeg generelt husker af kirkerummet, er alle lysene. Om formiddagen, da vi var der, kom der lys lige ind på døbefonten. Jeg synes klart, at det er blevet mere smukt at komme i kirken. Det rører mig mere end dengang,

*jeg var 13 og skulle konfirmeres. Det er det med lyset. Det er altid lyset, jeg lægger mærke til.*²⁰

Fie uddyber sin oplevelse af lyset med, at hun efter børnenes dåb lagde mærke til, at alle de deltagende kneb øjne pga. lyset fra vinduerne på billederne fra kirken. For Fie er kirkernes lys kædet sammen med oplevelsen af rummets skønhed.

En anden kirkegænger, den 55-årige Kirsten, kommer ligesom Fie i Felsted kirke til familiære begivenheder og derudover også til jul og forskellige arrangementer i løbet af året. Hun hæfter sig også ved kirkens lys, som oftest er det, der tager hendes opmærksomhed.

*Jeg synes bare, at det er hyggeligt at komme i kirken. Jeg kigger meget på de farvede ruder. Jeg kan godt lide lysindfaldet igennem kirken. Jeg sidder altid i højre side. Jeg ved ikke hvorfor, det kan jeg ikke forklare. Der sidder jeg altid.*²¹

Kirsten har udviklet en praksisform omkring sin kirkebrug, som betyder, at hun altid sætter sig i højre side. Derudover er hun mest optaget af lyset. Hun forklarer, at hun ikke selv bruger skærmene, men at de ikke tager noget fra hendes oplevelse, fordi hun fokuserer på vinduernes form og lyset igennem dem. Rent arkitektonisk er kirkerummene jo også kendetegnet ved store vinduer, der lader lyset spille igennem kirken. Derfor er Fie og Kirstens tilkendegivelse af deres fascination af lyset også en anerkendelse af kirkerummets særegne arkitektur. Når lyset på denne måde er en stor del af beskrivelsen af kirkerummet i Felsted, kan vi også spørge, hvad det betyder, at kirkegængerne her fokuserer på lyset. I modsætning til kirkegængerne i Øster Snede kirke, som vi hører om senere, så er indtrykket af de interviewede kirkegængere i Felsted, at de minder om de kristne, som Jørgen I. Jensen beskriver i sin bog *Den fjerne kirke* (1995). For disse medlemmer af folkekirken er den kristne praksis bundet til familiens begivenheder, og dermed bliver folkekirken fjern og smuk, som også lyset er det. Dette fokus

20 Interview med 30-årige Fie 1. februar 2021.

21 Interview med 55-årige Kirsten 8. marts 2021.

på lyset beskriver noget andet end den historiske materialitet, fordi den hviler mere på en rent æstetisk oplevelse, der ikke nødvendigvis relaterer til historiens meningslag.

Kirkens ansatte er også meget bevidste om, hvordan lyset påvirker rummet, og derfor har de arbejdet aktivt med at implementere skærmenes lys i årets vintermørke periode. Til allehelgensgudstjeneste er hele kirken mørklagt, så skærme og stearinlys er de eneste lyskilder i rummet. Organist Anne Nørlem beskriver her, hvordan skærmene kan skabe en varm stemning i kirken:

I to år har vi mørkelagt kirken til Allehelgen med kun skærme og stearinlys. Så kan man gå ind og sætte sig, mens der er mørkt. Salmeteksterne er på skærmene. Så kan man mærke stemningen. Man tror, at skærmen giver en kold stemning, det var i hvert fald min forventning. Men det kommer jo an på, hvad man sætter på skærmen. Theresia ved utrolig meget om kunst, men kan man også vælge et billede af et stearinlys.²²

Anne fortæller her, hvordan hun vælger billeder af eksempelvis stearinlys til at understøtte en bestemt stemning i kirken. Vi får her understreget, hvordan det mørklagte kirkerum kan bruge skærmenes lys til at skabe en varm atmosfære, fordi skærmene ikke oplyser rummet fuldt. Med fysiske stearinlys i kombination med digitale billeder af stearinlys, bliver Allehelgen en særlig – og meget succesfuld – begivenhed i Felsted kirke, fordi skærmene spejler og supplerer kirkerummet på nye måder. Når de ansatte mørklægger kirkerummet giver det også andre materielle muligheder.

Opsummerende er lyset et stærkt element i de adspurgte kirkegængeres oplevelse af kirkerummet. Den æstetiske oplevelse af lyset er mere løsrevet fra den historiske materialitet end kirkegængernes andre beskrivelser. Kirkegængerne refererer til det naturlige lys, der falder ind ad vinduerne. Men de ansatte er også begyndt at bruge skærmenes lys ved bestemte lejligheder, hvor kirkerummets historiske materialitet bliver dæmpet ved mør-

22 Interview med organist Anne Nørlem 11. november 2020.

klægning. Dermed integrerer de teknologien på nye måder, der udnytter skærmens potentiale for at visualisere stemninger.

6.7 Den menneskeskabte og vedblivende materialitet

Vi har hørt, hvordan skærmene bringer nye lyskilder ind i kirkerummet, men denne form for teknologi medfører også en bestemt tidslighed, der er mere begrænset end resten af kirkens inventar. Som nævnt peger Rønkilde og Johansen på samme problemstilling; skærmens billeder af eksempelvis salmetekst forsvinder, i det øjeblik skærmen slukkes – hvorimod salmeboogens sider vedbliver som tilbagevendende fysisk tilstedeværelse (Rønkilde & Johansen 2021, 37). Felsted kirkes organist, Anne Nørlem, fortæller om samme erfaring med skærmene, efter at hun i flere år har haft forløb med et skole-kirke-samarbejde, hvor børnene skulle lave produkter, som kunne hænges i en snor på kirkens vægge. Forældre og andre interesserede kunne derefter besøge kirken for at se deres udstilling. I dag laver skolebørnene produkter, som kan fremvises på skærmene i stedet for at hænge dem på en snor. Men der er stor materiel forskel på at have børnenes udstilling hængende i kirken over en længere periode og at fremvise dem på en skærm. I det øjeblik at skærmene er slukket, forsvinder børnenes produkter også fra kirkerummet. Derfor udgør skærmens materialitet også en mere foranderlig og midlertidig tilstedeværelse, fordi de billeder og tekster, som skærmen viser, hurtigere forsvinder.

I interviewene om kirkerummet fortalte flere af kirkegængerne i Felsted, at det, de særligt godt kan lide i kirkerummet, er påmindelser om andre mennesker:

Jeg kunne måske godt ønske mig, at der kom nogle nye input i kirken, f.eks. lokale kunstnere, der kunne lave et eller andet i kirkerummet. Jeg kan godt lide, at der kommer noget op på væggene, som ikke nødvendigvis hører til i en kirke. Det er så dejligt, når skolen eller børnehaven hænger billeder op hele vejen rundt i kirken. Det nyder jeg. Der elsker jeg ikke det typiske kirkerum. Der må godt være liv omkring det og ske noget. Når minikonfirmanderne laver deres kors og sætter dem op ude i våbenhuset, som man

*kan komme at kigge på. Selvom jeg ikke selv har børn i den alder, så nyder jeg det, når børnene har lavet noget.*²³

Kirsten nyder at se børnenes produkter i kirken, fordi deres tilstedeværelse er livsbekræftende for hende. Hun skelner her mellem den materialitet, der kommer fra kunstnere og børn og den materialitet, som kirkerummet repræsenterer. Implicit taler hun om kirkerummets historiske materialitet, der er smuk, gammel og historiefyldt. Imod den får vi de nulevende menneskers midlertidige produkter, der er fulde af liv. I det hele taget vil Kirsten gerne, at kirken skal bruges af alle aldersgrupper og til alle mulige formål:

*Nu ved jeg også, at der er babysalmesang i kirken. Det er dejligt, at man lægger tæpper ud på gulvet i kirken, og så kan babyerne komme med deres mødre, og så hygger de sig en time eller halvanden, og så tager de hjem igen. Jeg synes, at kirken skal bruges af alle på alle mulige måder. Uden at det bliver firkantet kristent, men at det har det moderne i sig.*²⁴

Det er vigtigt for Kirsten at understrege, at kirken skal være åben for alle. Hvis man vil være kirke på nutidens præmisser, skal man integrere forskellige former for aktiviteter i kirkens repertoire. I et materielt perspektiv er børnenes produkter en påmindelse om alt det levede liv, der finder sted i og omkring kirken. Det er ikke en permanent tilstedeværelse ligesom altertavlen, men minikonfirmandernes kors rører de andre kirkegængere. Børnenes produkter udgør en materialitet, der bærer en menneskelig påmindelse med sig. Skærmene kan også levendegøre børnenes produkter, så længe de er tændt. Men det fysiske aftryk mangler helt, og derfor forsvinder børnenes tilstedeværelse også hurtigere fra kirkerummet.

23 Interview med 55-årige Kirsten 8. marts 2021.

24 Interview med 55-årige Kirsten 8. marts 2021.

6.8 Skærmenes grænser

I interviewene i Felsted er der forskel på holdningerne til skærmene blandt de ansatte og adspurgte kirkegængere. For personalet – her repræsenteret ved præst Theresia og organist Anne – er skærmene et nyt materielt element i kirkerummet, som skal imødekommes med en kritisk distance. Ved at arbejde med skærmene til daglig, er de ansatte meget opmærksomme på, hvor skærmene har deres grænser.

Som vi tidligere har hørt, illustrerer Theresia sine prædikener ved hjælp af skærmene ved at bringe ét billede for hver højmesse. Dermed arbejder hun inden for menighedsrådets minimumsbrug af skærmene.²⁵

Ved vores besøg i Felsted kirke i oktober 2020 vendte kirkegængerne kort blikket mod skærmene undervejs i prædiken, men igennem resten af gudstjenesten så de enten på Theresia, rundt i kirkerummet eller ned.²⁶ Kirkegængerne bestod af en tredjedel konfirmander, en tredjedel fast menighed og en tredjedel dåbsfølge, da der var dåb den pågældende søndag. I denne ret forskelligartede gruppe af kirkegængere var der intet i deres kropssprog, som indikerede, at skærmene tiltrak sig deres opmærksomhed.

Som vi kan se på billedet, er helhedsindtrykket af kirkerummet også, at skærmene lyser op på væggen sammen med kirkens udsmykning og salmetavlerne. Kirkegængerne sidder med salmebøger.

Ved at bruge ét-billede-strategien skaber Theresia en midlertidig udvidelse af kirkerummet med et billede af et kunstværk. På den måde giver skærmene en forbindelse til både kirke- og kunsthistorien, samtidig med at de visualiserer bibelteksternes metaforiske lag.

Dermed lægger skærmenes ny teknologiske materialitet sig tæt op ad kirkerummets øvrige historiske materialitet. Med et skiftende galleri af stillbilleder, der hænger i kirkens venstre side, ligner skærmene i Felsted kirke

²⁵ Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

²⁶ Samme iagttagelse har Rønkilde og Johansen i deres observation af kirkegængeres interaktion med skærmene (Rønkilde og Johansen 2021).



Kirkegængere, skærme, salmetavler og salmebøger i Felsted kirke. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

ophængte kunstværker. Det er også sådan, at billedbrugen er tænkt ifølge Theresia. Hun fortæller, at hun betragter skærmbrugen som det at hænge et billede op.²⁷ I et materialitetsperspektiv indgår skærmene dermed også som en teknologi, der minder tilskueren om den lange kunsthistorie, som kirken er en del af.

Som tidligere skrevet, har de sidste par år været en periode, hvor personalet har prøvet skærmene af. Ved langt de fleste arrangementer i kirken er skærmene i brug, men der er undtagelser, hvor både Theresia og Anne ikke synes, at skærmene er passende. Det er ved begravelser og ved babysalmesang. Ved babysalmesang er skærmene ikke i brug, fordi opmærksomheden skal være rettet imod mødrenes børn og mor-barn-interaktion. Kirken har endnu ikke fået en forespørgsel på skærmbrug ved en begravelse, men Theresia fortæller, at hun finder det svært eksempelvis at have billeder af afdøde på skærmene. Ved begravelser står skærmene derfor sorte hen. Begravelsesbegivenheden ville blive en anden, hvis skærmene i en vis for-

27 Interview med præst Theresia Treschow-kühl 11. oktober 2020.

stand levendegør den afdøde. Den følelse af ubehag, som kirkens ansatte kan have ved udsigten til kommende begravelser med ønsker om skærmbrug, taler om teknologiens foranderlige tilstedeværelse. I modsætning til kirkebygningens erindringskultur, forandrer skærmenes levende billeder situationen i kirken. De levendegør mennesker og begivenheder på en mere direkte måde, som for nogen betyder nærvær, mens det for andre betyder overskridelse af den personlige fordybelse.

Med andre ord er de ansatte i gang med at finde grænserne for skærmenes nytte. Organist i Felsted kirke, Anne Nørlem formulerer det på følgende måde:

Jeg synes, at man skal bruge det, når det giver mening. Man skal ikke bruge skærme til alt og for enhver pris.²⁸

6.9 Skærmen som oversættelse af evangeliet

Et-billede-strategien i Felsted kirke skaber positive reaktioner hos nogle kirkegængere²⁹, men den begrænsede brug af skærmene skaber også andre reaktioner fra de kirkegængere, der gerne ser skærmenes potentiale mere fuldt udfoldet. Her hører vi fra den 30-årige Fie, der sjældent kommer i Felsted kirke, men som gerne så en mere aktiv inddragelse af skærmene for at nå flere aldersgrupper:

Når skærmene nu er her, så skal de bruges mere som en del af gudstjenesten. Det er synd, at man har brugt ressourcer på at sætte dem op, hvis man bare bruger dem på ét billede. Så kunne man lige så godt have købt en stor ramme og så sat et billede i. Theresia er god til at tænke ud af boksen. Hvis man kunne have en quiz under gudstjenesten eller være lidt opfindsom, sådan at man inddrager de opmødte til at være med i kahoot eller noget lignende. Jeg ved godt, at det måske er pensionister, men man kunne måske lave et eller andet, de kunne deltage i.³⁰

28 Interview med organist Anne Nørlem 11. november 2020.

29 Interview med 55-årige Kirsten 8. marts 2021.

30 Interview med 30-årige Fie 1. februar 2021.

Fie er uddannet inden for salg, og derfor forklarer hun, at hun bliver distraheret af skærmens stille billede, fordi hun sidder og tænker på de målgrupper, kirken kunne nå igennem skærmen. For Fie er bibelteksterne og gudstjenestens vokabular helt fremmed, så hun kunne godt ønske sig mere ren oversættelse på skærmene:

Når man snakker om 3. søndag efter trinitatis, så kunne der være nogle billeder eller illustrationer, som underbygger det. Så skal man ikke selv tænke så meget over, hvordan det har set ud. Men at det bliver lidt fortalt for en, så man kan leve sig ind i det.³¹

Fie fortæller her, hvordan kirkeårets tidsangivelser ikke giver mening for hende, og at hun gerne vil have flere illustrationer for at forstå sammenhængen. Hun ser skærmene som en form for genvej til forståelse. I Felsted kirke er salmebøgerne stadig i brug og i store træk ændrer skærmene ikke ved gudstjenesten ud over at illustrere. Derfor er den materielle oplevelse faktisk ikke ændret nok for kirkegængere som Fie. Hun repræsenterer den gruppe af folkekirkemedlemmer, der ikke kommer ofte nok i kirken til at have kultiveret en praksisform omkring gudstjenestebesøgene. For Fie er der intet, der går tabt ved skærmens indtog i kirkerummene. Hun kommer i kirken til familiebegivenheder, og hun er interesseret i at forstå, hvad der foregår, imens familien er i kirkerummet. Men Fie kommer ellers ikke i kirken og udtrykker heller ikke en interesse i at udvide sin kirkebrug. Derfor er skærmene en hjælp for hende, hvis de kan gøre mødet med gudstjenesten mere forståelig.

6.10 Guds hus er bygget af levende stene

For næstformand i Felsted kirkes menighedsråd, Morten Hoff, bringer skærmene mere fællesskab ind i et kirkerum, der ellers er låst af sin historie. Han forklarer, at de folkekirkelige gudstjenester for ham hviler for meget på individets oplevelse adskilt fra de andre i menigheden:

31 Interview med 30-årige Fie 1. februar 2021.

Jeg har oplevet en del forskellige kirker i mit liv indtil videre – også kirker i den frikirkelige verden – og en af de ting, som udfordrer mig i folkekirken, er, at man sidder meget for sig selv. Der er lagt op til, at det er en mig og en kirke eller en mig og en gud-oplevelse. Det er ikke en relationel oplevelse med mine andre kirkegængere. Jeg ønsker, at vi skal have en gudstjeneste, hvor vi også har relation med hinanden som kirkegængere. Der synes jeg, at skærmene kan bidrage. Man får pludselig et fælles at være sammen om. Hvis man har en sang med i gudstjenesten, som ikke står i salmebogen, så skal teksten læses på en fælles skærm. Det giver et fælles udtryk. Det her er noget, vi gør sammen. Så jeg synes jo, at vi godt kunne have nogle elementer i vores gudstjenester, hvor vi gjorde nogle flere ting sammen. Med skærmene har man bragt et element ind, som kan åbne nogle flere ting op.³²

Ifølge Morten udvider skærmene det fysiske rum, så det giver menigheden flere muligheder for at være sammen. Det ubetinget vigtigste er her de relationelle aspekter af menighedsfællesskabet. Derfor rejser Morten også det spørgsmål, om den traditionelle indretning af kirkerummet skaber mere hierarki og låser gudstjenesten – og gudsrelationen – fast i en bestemt historisk form:

Jeg tror ikke særlig meget på mursten alene. Hvis ikke vi 'lukker kirkerummet op' og udvider dets muligheder, så lukker vi i virkeligheden Gud ned i en kasse, hvor han overhovedet ikke kan være. Gudstjenesten kan man holde et utal af steder, men vi hænger for meget fast i, at det skal være i et hvidkalket rum med fine figurer. Men kirkerummet er en menneskelig religiøs foranstaltning. Det bliver ikke en dårligere gudstjeneste af, at det er på en græsplæne.³³

For Morten er kirkerummet og dets historie udelukkende menneskeligt skabte rammer, som begrænser troen på Gud. I kirkebygningens arkitektur ligger også en bestemt praksisform, der er forbundet til et kirkeligt hierarki:

32 Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

33 Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

Bænkene i vores kirke fylder alt for meget i rummet til, at vi kan slå os løs. Man bliver meget bænket op i det rum. De fylder jo måske 90 procent af det store rum. Stod det til mig, så rev vi alle bænkene ud af kirkerummet og udskiftede dem med stole og små runde borde. Så kan man lave nogle lidt større rum og mere rundkreds, hvor man har en fornemmelse af at høre sammen som menighed.³⁴

Morten forklarer her, hvordan flere elementer i kirken som eksempelvis kirkebænkene er med til at fastholde menigheden i en hierarkisk struktur. Senere vil vi se, at nogle af interviewpersonerne i Sankt Nicolai kirke har de samme overvejelser, men her i Felsted kirke er Mortens ønske for folkekirken, at den bryder hierarkierne ned, sådan at kirkegængerne ikke sidder alene i kirkens faste struktur. Et andet materielt element, der understøtter den faste form er salmebogen, som kirkegængerne forsvinder alene ned i. Derfor skaber salmebogen også mindre fællesskab end skærmene gør for Morten.

Kirkegængerne skal have mulighed for at slå sig løs og komme hinanden ved i horisontale relationer, sådan at kirkerummets opgave bliver at give et rum for samvær omkring evangeliet:

Kirkerummet skal det være et dynamisk rum, som kan tilpasse sig. Det er meget vigtigt for mig at sige, at det er uden at gå på kompromis med evangeliet, det handler om gudstjenesten. Men jeg mener, at vi skal kunne flytte os for at nærme os det publikum, der er.³⁵

Opsamlende får vi her det meget protestantiske perspektiv, at kirkebygningen i sig selv ikke har betydning for kirkens liv. Guds hus er bygget af de levende stene, som menigheden udgør.³⁶ Kirkens historiske materialitet bliver i denne sammenhæng forstået som en begrænsende ramme. For at modvirke den traditionelle arkitektur er skærmene tænkt som et nyt mulighedsrum. Deres teknologiske materialitet bliver dermed en måde at gå på tværs af de fysiske rammer for at skabe flere relationer i menigheden.

34 Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

35 Interview med Morten Hoff 26. november 2020.

36 N.F.S. Grundtvig 1836 og 1853 ”Kirken den er et gammelt hus”.

6.11 Fordele og ulemper ved skærmene i Felsted kirke

Fordelene ved skærmene i Felsted kirke er:

- Skærmene visualiserer gudstjenestens tekst og giver dermed flere modaliteter for læring.
- Skærmenes brug som stillbillede lægger sig tæt op ad kirkens historiske materialitet.
- Skærmene tilgodeser de kirkegængere, der har svært ved at se salmetavlerne.

Ulemper ved skærmene i Felsted kirke er:

- Skærmene er ikke kønne.
- Skærmene bringer potentielt en foranderlig teknologi ind i eksempelvis begravelser, hvor de ansatte synes, at det er svært at arbejde med.
- Skærmene repræsenterer en mere midlertidig tilstedeværelse, som gør, at visualiseringen forsvinder, idet skærmen slukkes.
- Skærmene udgør en arbejdsbelastning for de ansatte.

7. Sankt Nicolai kirke i Kolding

Sankt Nicolai kirke i Kolding er byens største kirke. Den ligger på en brostensplads midt i byens centrum, tæt på det gamle kongeslot, Koldinghus. Det er en stor rød murstenskirke med sideskibe, korsarme, hvælvinger i loftet, høje bærende søjler, et flot alterparti og store glasmalerier. Kirken fremtræder lys og varm med de mange gyldne farver, som kontrasterer de hvide vægge, og så er det generelt set en meget inventarrig kirke, med genstande fra mange forskellige tidsperioder. Herunder altertavlen og prædikestolen fra slutningen af 1500tallet, en døbefont fra 1619, glasmalerier fra 1950 og det store orgel fra 1977. I 2015 kom der skærme op i kirken som erstatning for salmetavlerne.

Sankt Nicolai kirke kan huse 550 siddende mennesker, og i forbindelse med jul og konfirmation er der ofte fuldt hus i kirken, hvor også gangarealerne bliver taget i brug. Her kan kirken have op til 800 mennesker. Til en typisk højmesse er deltagerantallet dog noget lavere, med omkring 100 kirkegængere, hvis vi antager en normaltilstand uden Covid-19. De ansatte beskriver menigheden som forskelligartet i den forstand, at man har en fast kerne af kirkegængere, men også lejlighedsvis deltagere i forbindelse med dåb. Da Nicolai er et stort sogn, er der ofte barnedåb om søndagen, og det er ikke atypisk, at der er flere børn, der skal døbes samme søndag. Ud over den faste menighed og dåbsgæsterne, er der også konfirmander i kirken samt forældre til korsangerne, så det er en bred vifte af deltagere, der kommer til højmesserne. Menigheden beskrives desuden som trofast, intellektuel, traditionel og en anelse konservativ, i den forstand, at der er en forventning om en relativt stringent højmesse.



Altertavlen i Sankt Nicolai kirke med de flotte glasmalerier som ramme. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

7.1 Aktiviteter i kirken

Sankt Nicolai kirke har mange forskellige aktiviteter i og omkring kirken. For eksempel afholdes der ofte morgenandagter med efterfølgende kirkecafé. Andre initiativer er 'flittige hænder', hvor en gruppe frivillige mødes om tirsdagen og strikker dåbsservietter, som gives i gave til dåbsbørnene i Sankt Nicolai kirke. For mændene er der 'mandeklub' én mandag i måneden, hvor der kan købes sandwich, øl og vand, og hvor man ellers mødes til snak og debat. Både kirkecaféen, strikkeklubben og mandeklubben foregår i sognehuset. I samarbejde med de andre kirker i Kolding provsti afholdes der desuden foredragslørdage og natkirke. Kirken huser også babysalmesang, dåbsjubileum for børn, der blev døbt fem år tidligere, samt minikonfirmandforløb. For de unge mellem 14 og 25 år er der tilknyttet en ungdomspræst. I forbindelse med coronaperioden har præsterne i kirken lavet online andagts- og salmesangsvideoer.

7.2 Brug af skærme i Sankt Nicolai kirke

Sankt Nicolai kirke har syv skærme. Der hænger én skærm på hver af de fire søjler op igennem kirkeskibet, og så hænger der to nede for endevæggen plus én i søndre korsarm. Alle sammen peger de imod kirkebænkene. De fleste er placeret samme sted som de tidligere salmetavler. Dog er de to skærme ved sideskibene placeret på vippebeslag, som kan vinkles efter behov. Ledninger til skærmene er gemt i hvide kabelskjulere af plastik, så de så vidt muligt falder i et med de hvide søjler. De sorte skærme hænger sammen med hvide højtaleranlæg. Derudover er der sat kameraer op, så det er muligt at filme begivenhederne ved døbefonten, altertavlen, kortrappen, prædikestolen samt ved orgelet. Kameraerne bliver brugt til at 'live streame', så det er lettere at følge med i begivenhederne fra de positioner i kirkerummet, hvor udsynet er spærret af kirkens søjler og rummets vinkler.



Skærmene hænger centralt og symmetrisk i Sankt Nicolai kirke. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

Ifølge kirkens ansatte er formålet med skærmene, at de skal inkludere menigheden i en kirke, hvor søjlerne blokerer udsynet og døbefonten står lavt. Livestream-funktionen giver dermed mulighed for, at flere får visuel adgang til de kirkelige handlinger. Det er særligt nyttigt ved jul og konfirmationer, hvor der er godt fyldt op i kirken. Ud over at have funktion af visuel inklusion, bliver skærmene også brugt som salmetavler. Salmebøgerne i kirken er stadig i brug, men skærmene gør det også muligt at vise sange, der ikke optræder i salmebogen.

Idéen om at indlemme skærme i kirkerummet opstod, da nogle ansatte hørte om anvendelsen af skærme i Middelfart. En gruppe medarbejdere fra Sankt Nicolai kirke tog derfor til Middelfart for at observere, hvordan skærmene fungerede, og hvordan de blev brugt, og derefter blev skærmene taget op til diskussion i menighedsrådet. Ifølge en af kirkens kirke- og kulturmedarbejdere, Kurt Bjerregaard, var der på beslutningstidspunktet bred enighed i medarbejdergruppen om, at man gerne ville have skærmene, imens der på menighedsrådsniveau var delte meninger om, hvorvidt det nu også var en god idé.³⁷ For de ansatte og nogle af rådsmedlemmerne var fordelene, at skærmene dels kunne afhjælpe det begrænsede udsyn i kirken, dels kunne lette nogle arbejdsgange. Her var det meningen, at skærmene skulle afhjælpe arbejdet med at hænge numre op på salmetavlerne samt at præsterne kunne bruge billeder under prædiken uden at skulle udele hæfter. Ulemperne gik på, at skærmene ville skæmme rummet rent æstetisk, og at det var for moderne med digitale skærme, som muligvis ikke ville passe ind i en gammel og traditionel kirke som Sankt Nicolai. I sidste ende besluttede menighedsrådet, at de praktiske fordele var større end de æstetiske ulemper, og som den nuværende rådsformand, Hans-Kurt Gade, nævner, så er man nu landet på den konklusion, at skærmene er kommet for at blive, og at de fungerer i kirken som praktiske formidlingsredskaber. Det, diskussionen går på nu, er derfor ikke, om man skal beholde skærmene eller ej, men hvordan man får det bedste ud af skærmenes mange muligheder.³⁸

37 Interview med Kurt Bjerregaard 2. oktober 2020.

38 Interview med Hans-Kurt Gade 29. oktober 2020.

7.3 Kirkerumsbeskrivelser og rummets materialitet

Ifølge de ansatte er Sankt Nicolai kirke først og fremmest kendetegnet ved et stort rum med højt til loftet, store søjler, hvælvinger i loftet, masser af luftfølelse og plads til alle. De beskriver også kirken som et rum, der skaber en form for højtidelighed eller højstemthed. Grete Wigh-Poulsen, der er provst i Kolding provsti og som har arbejdet som sognepræst i Sankt Nicolai kirke i små 25 år, giver følgende beskrivelse af kirkerummet:

Det er et meget stort og lyst rum. Men samtidig har det også en nærhed i sig. Der er jo langt fra indgangen i tårnet og op til alteret, men fordi det er en kirke med søjler og farver i vinduerne og i koret, så bliver det på en eller anden måde alligevel trukket sammen. Så det er et stort kirkerum, hvor der kan være mange mennesker, hvor der er højt til loftet, plads og god klang, og det er også en kirke, hvor man godt kan være nær på hinanden. Sådan oplever jeg den i hvert fald.³⁹

Grete forklarer her, hvordan Sankt Nicolai kirkes rum har en dobbelthed i sig, da det for hende både er stort og nært på samme tid.

Gretes kollega, Martin Rønkilde, der har været ansat som sognepræst i Sankt Nicolai kirke de sidste seks år, beskriver også kirkerummet som et stort rum, der i en vis forstand er låst af sin tradition:

Sankt Nicolai kirke er en rigtig bykirke, en gammel bykirke. Der er højt til loftet, der er pænt langt gulv, der er sideskibe, der er korsarme. Det er et stort rum, der er masser af luftfølelse derinde. Samtidig er det også et rum, hvor man kan mærke, at det har mange hundrede år på bagen. På den måde at inventaret også er et frygteligt sammensurium af forskellige tidspunkter. Man mærker tydeligt en eller anden form for tradition i det øjeblik, man træder ind i rummet. Det er præget af dens funktion gennem århundreder. Det er også et rum, der bærer en form for højtidelighed i sig. Det er måske også et lidt stift rum på den måde, at det er bygget op af de her

39 Interview med Grete Wigh-Poulsen 9. oktober 2020.

klassiske bænkerækker med et lille trin op. Det er et meget låst rum på den måde, at det er et rum, der er tydeligt beregnet til klassisk luthersk gudstjeneste, og alt andet skal prøve at finde ind i den struktur.⁴⁰

Som Martin nævner, er der genstande fra mange forskellige tidsperioder i Sankt Nicolai kirke. Sammensætningen af kirkens inventar vidner om, at kirken har en lang religiøs historie, men også en lang lokal historie. Rummet er præget af dets funktion igennem århundreder, og derigennem bliver kirkerummet også et rituelt rum. Dets arkitektoniske udformning er lavet med det formål, at bænkerækkerne peger imod alteret og prædikestolen, hvorfra præsten forkynder og læser op fra evangeliet. Martin forklarer her, at rummet er tydeligt beregnet til klassisk luthersk gudstjeneste, dvs. at rummet faciliterer den nuværende kirkelige tradition, som hviler på formidlingen af evangeliet via tekstlæsning fra prædikestolen med menigheden placeret på kirkebænkene nedenfor. De lige rækker af bænke blev også introduceret med Reformationen, og derfor udgør de et fysisk udtryk for den lutherske lære (Dalsgaard under udgivelse). For Martin er der således ikke de store muligheder for at variere gudstjenestens form, fordi rummet sætter nogle bestemte rammer for, hvad der kan lade sig gøre:

For mig er kirkerummet en meget aktiv både med- og modspiller i gudstjenestelivet, fordi det altid sætter en ramme, der kan skabe en eller anden form for grundstemning af gudstjeneste. Samtidig kan det også være en spændetrøje på den måde, at det er stramt indrettet. Der er ikke de store variationsmuligheder for at tænke, at den her gudstjeneste, det skal være en lille gudstjeneste, den skal foregå på et andet sted i kirkerummet. Det er ikke en mulighed, fordi alt er vendt i samme retning op mod alterpartiet.⁴¹

Martin fortæller, hvordan kirkerummet udgør en rumlig tilstedeværelse ved at sætte en grundstemning af gudstjeneste, men samtidig understøtter bygningens arkitektur en hierarkisk relation mellem præst og menighed. Ligesom vi så i Felsted kirke, videregiver kirkerummets materialitet en følelse af højtidelighed hos kirkegængerne såvel som hos de ansatte, og at dis-

40 Interview med Martin Rønkilde 8. oktober 2020.

41 Interview med Martin Rønkilde 8. oktober 2020.

se også kan have en indvirkning på menighedens adfærdsmæssige mønstre (Meyer 2008: 716). For de præster, der skal nå menigheden i en stor middelalderkirke, udgør kirkens rumlige indvirkning altså både en hjælp til gudstjenesten men samtidig en begrænsning for udfoldelsesmulighederne.

Sognepræst Henriette Bacher Lind, der har været ansat i kirken i godt 18 år, kan nikke genkendende til Martins oplevelse:

Det er en meget højtidelig stemning. Vi kalder det jo byens domkirke. Det bør vi egentlig ikke gøre, men det er den største, mest markante og ældste kirke. Derfor er det et gammelt kirkerum, hvor alt heller ikke kan lade sig gøre. Vi har ikke mulighed for at eksperimentere så meget, som de har i en ny kirke, og det præger vores gudstjenester. Vi er nok mere traditionelle end andre steder, tror jeg.⁴²

Som Henriette påpeger, er Sankt Nicolai kirke en gammel kirke, og med det traditionelle interiør følger også en mere traditionel gudstjeneste. På den måde forsøger de ansatte at være loyale over for deres kirkerum, men valget af skærme som en ny og mere foranderlig teknologisk materialitet er også truffet for at kunne skabe et større mulighedsrum for gudstjenesten.

Kirkegængerne i Sankt Nicolai kirke beskriver også kirkerummet som stort og med højt til loftet. Den 50-årige Mette, som er aktiv i kirken, siger for eksempel:

Det er jo et stort rum. Det er en stor traditionel bykirke med et stort midterskib, og så er der korsarme i kirken, som jo gør, at du ikke har fuldt overblik over kirken. Der er også nogle store søjler, der står midt i rummet. Dem er der flere af. Det er en stor kirke med højt til loftet og et stort orgel bagerst i tårnet ved indgangen.⁴³

Mette hæfter sig ved rummets størrelse, højde og kompleksitet pga. de store søjler, som stjæler en del af udsynet. Hun beskriver, at hendes umiddelbare

42 Interview med Henriette Lind 30. september 2020.

43 Interview med 50-årige Mette 28. januar 2021.

oplevelse er, at kirken er højtidelig. En højtidelighed, der for Mette knyttes op på kirkens materialitet, hvor hun specifikt nævner rummets størrelse og det høje loft, epitafierne på væggene, altertavlen og prædikestolen. Højtideligheden vækkes altså af mødet med kirkerummet. Det fremgår videre, at denne materialitet står i et kontrastforhold til det hjemlige og hyggelige:

Det er de folk, der er i kirken, som gør, at den også er hjemlig og hyggelig. Kirken er meget traditionel, så den er ikke sådan varm og indbydende i sin udformning – altså i interiør – som nogle kirker er.⁴⁴

Mettes skelnen mellem det traditionelle og højtidelige på den ene side, og det hjemlige og hyggelige på den anden side vidner om, at Sankt Nicolai kirke vækker flere associationer. Der er foretaget en del forskning i begrebet 'hygge', og her er en af de bærende pointer, at ordet hygge indebærer en nedbrydning af hierarki og en betoning af socialt ligeværd (Linnet 2011). Mettes oplevelse af højtidelighed i kirkerummet henviser her til en accentuering af et hierarki, hvor kirkens inventar og arkitektoniske udformning er med til at skabe en distance mellem mennesket og Gud og for den sags skyld også mellem præst og menighed. Dermed lægger Mette sig op ad de ansattes forståelse af kirkerummet som en historisk ramme, man arbejder med – og imod. Hygge og hjemlighed findes for Mette også i Sankt Nicolai kirke igennem menighed og præster, som går ind og danner et modspil til bygningens arkitektur.

En anden hyppig kirkegænger, den 70-årige Ellen, lægger vægt på de følelser, som kirkerummet giver hende. Hun siger om kirkerummet:

Jeg kan rigtig godt de lide de kæmpestore mosaikvinduer, hvor der kommer så smukt et lys indad. Det giver en eller anden ro. Det er svært at forklare, men på en måde er der plads til alle. Man kan sætte sig ind og bare være. Der er næsten altid nogen, man kender derinde, og som man lige kan få en lille snak med, hvis det er det, man har brug for. Men selve rummet, det ved jeg såmænd ikke, jeg synes, det er smukt.⁴⁵

44 Interview med 50-årige Mette 28. januar 2021.

45 Interview med 70-årige Ellen 6. oktober 2020.



På billedet ses bl.a. prædikestolen, den ene af kirkens to korsarme og pulpituret. Udsynet er begrænset fra disse pladser i kirken. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

Ellen beskriver kirkerummet som stort, lyst og smukt. Det skaber et roligt sted, hvor hun kan være sig selv men også kan møde andre. Ellen oplever samme dobbelthed, som præst Grete Wigh-Poulsen tidligere beskrev: At kirkerummet er stort og nært på samme tid. Rummet giver hende både personlig kontemplation og socialt samvær. En del af kirkens skønhed kommer ifølge Ellen af en grundlæggende følelse af at være velkommen. For Ellen er der altså ikke kun tale om en rumlig/materiel skønhed, men også om en mere personlig eller følelsesmæssig skønhed. Hun pointerede desuden, at rummets megen historie bød hende noget at fordybe sig i.

Den tredje aktive kirkegænger, 76-årige Klaus, fandt nogle andre tillægsord frem i sin beskrivelse af kirkerummet. Klaus har en lang karriere bag sig som arkitekt, og derfor er han meget klar over kirkearkitekturens mulighedsrum:

Jeg kan godt lide det højloftede rum og dagslyset, der falder ind. Søjlerne giver kirkegængerene en valgfrihed; vil man sidde sådan lidt anonymt ude i siden, eller flytter man ind i midterskibet, hvor man bliver set og kan se de

andre? Jeg kan godt lide kirkerummet, som er entydigt orienteret op imod koret og det store alterparti. Men for mig er det vigtige det levende ord, det er salmesang, det er søndagens tekster, det er altergangen, det er alt det, der sker. Og så kan jeg også godt lide, at der er en dygtig organist og et fortrinligt orgel, og at det bliver brugt. Ja, og kor! Drengekor, voksenkor og damekor. Så det musikalske betyder også meget for mig.⁴⁶

Klaus forklarer her, hvordan han nyder alle dele af kirkens liv – fra arkitekturen til de mange aktiviteter. Han ser kirkens komplekse struktur som en frihed, der giver kirkegængerne mulighed for at sætte sig i enten den synlige del eller den mere skjulte del af kirkerummet, hvor søjlerne tillader mere anonymitet.

I beskrivelserne af kirkerummet er der ingen af interviewpersonerne, der nævner skærmene, selvom de hænger meget centralt i rummet. De manglende beskrivelser af skærmene stemmer overens med kirkerumsopfattelserne fra Felsted kirke og Øster Snede kirke. Skærmenes teknologi gør formentlig, at kirkegængerne tænker skærmene som funktionsmaterialitet, der står uden for kirkerummet som erfaring. Det, der til gengæld skaber kirkerummet, er i stedet traditionelle objekter som prædikestolen, altertavlen, døbefonten og bænkerækkerne samt især kirkebygningens arkitektur, der giver højde og lys til kirkerummet.

7.4 Højtidelighed, ærefrygt, salighed

Kirkerummet i Sankt Nicolai kirke, er et rum, der vækker bestemte følelser i menighed og ansatte. Dermed *gør* rummet noget ved deltagerne (Stolow 2008 195f). Ligesom i Felsted kirke vækker kirkerummet først og fremmest en form for højtidelighed hos vores interviewpersoner. Det fremgår for eksempel af Martin Rønkilde og Henriette Linds kirkerumsbeskrivelser, ligesom det nævnes af kirke- og kulturmedarbejder, Kurt Bjerregaard, der om atmosfæren i kirken siger, at: *”det er [...] sådan et sted, man bliver højtidsstemt”*.⁴⁷

46 Interview med 76-årige Klaus 19. oktober 2020.

47 Interview med Kurt Bjerregaard 2. oktober 2020.

Kirkerummets højtidelighed er for nogle også knyttet til en følelse af ro og salighed. Sofie på 21, der er konfirmeret i Sankt Nicolai kirke, men nu bor i København, har en mindre fast tilknytning til kirken end vores andre informanter, men hun besøger alligevel kirken et par gange om året. For eksempel er hun altid at finde til kirkens julegudstjenester, hvor det er en fast familietradition at aflægge visit i Sankt Nicolai. Sofie er opvokset med en stor kærlighed til kristendommen, og hun føler sig hjemme, når hun er i Sankt Nicolai kirke:

Man bliver meget salig af at være derinde, der er meget roligt. Jeg synes også, at det er et sted, man føler sig velkommen, hvor man bare kan sætte sig ned og tænke for sig selv.⁴⁸

Sofie fortæller, hvordan kirkens rolige atmosfære giver hende en følelse af salighed og af at være velkommen. Ligesom hos Ellen bliver kirkens traditionelle indretning indgangen til fordybelse.

Selvom mange af kirkegængerne beskriver Sankt Nicolai kirke som et inkluderende sted, er højtideligheden, som vi tidligere så hos Mette, også forbundet til bygningens hierarkiske arkitektur. Kombinationen af bygningens retning imod alteret og det store orgel vækker for menighedsrådsformand Hans-Kurt Gade en følelse af ærefrygt:

Når man træder ind i Sankt Nicolai kirke, bliver de fleste mennesker lidt grebet af ærefrygt. Når man sidder der på bænken og kigger op mod alteret, og orgelet sætter i, så oplever man noget, som ikke kan sammenlignes med noget andet, og den følelse understøttes også af rummet og arkitekturen og den helhed, der er med præst, orgel og kor.⁴⁹

Hans-Kurts beskrivelse af ærefrygt hænger sammen med kombinationen af rummet størrelse, orgelets stemme og præstens rolle som forkynder. Her er det ikke den indre og kontemplative ro, da netop ærefrygten knyttes til den guddommelige magt og storhed. Orgelet giver en ekstra auditiv dimension

48 Interview med 21-årige Sofie 2. marts 2021.

49 Interview med Hans-Kurt Gade 29. oktober 2020.



Orgelet i Sankt Nicolai kirke. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

til kirkerummets formidling af højtidelighed, og fra vores feltbesøg mindes vi, at en yngre kirkegænger i 10-års alderen, der sad med sin familie nogle rækker foran os, nærmest lettede fra bænken, da orgelets stærke lyd blæste ud i rummet.⁵⁰

Oplevelsen af kirkerummet har for de adspurgte kirkegængere flere kvaliteter, der vidner om et rum til både individuel fordybelse og ærefrygt. Fælles for interviewpersonerne er dog, at kirkerummets historiske materialitet påvirker deres sindstemning, og for de fleste handler den stemning om at være en del af gudstjenesten som begivenhed. En vigtig pointe fra interviewene er, at ingen nævner skærmene som en del af deres kirkeoplevelse. Skærmene indgår mere som funktion end som selvstændigt materielt udtryk. Vi kommer mere ind på, hvordan skærmene påvirker de ansatte og kirkegængerne nedenfor, men her vil vi gerne understrege, at Sankt Nicolais kirkerum bærer en bestemt tilstedeværelse af højtidelighed for både ansatte, menighedsråd og kirkegængere.

50 Feltnoter Simon Bro Bertelsen september 2020.

7.5 Kirkerummets autoritet

Som vi har set, etablerer Sankt Nicolai kirkes historiske materialitet et hierarki, som både ansatte og nogle af kirkegængerne hæfter sig ved. Inden vi startede vores undersøgelse af skærme i kirkerummet, var en af vores arbejdsteser, at skærmene i sig selv repræsenterede en ny form for autoritet i kirkerummet. Derfor inkluderede vi et spørgsmål i vores interviewguide til kirkegængerne, om hvem som bestemmer i kirkerummet. Vi var interesserede i at afdække, om skærmene enten selv blev forstået som noget bestemmende eller om streamingen af eksempelvis præsten gjorde noget for præsternes autoritet. Resultatet af spørgsmålet er ikke ensidigt. De faste kirkegængere 70-årige Ellen og 76-årige Klaus pegede på menighedsrådet og også Nationalmuseet. Nationalmuseet er ganske rigtigt inde over kirkerne i forhold til bygningsbevaring, hvis man ønsker at ændre på en middelalderkirke som Sankt Nicolai kirke; for eksempel med opsætning af skærme. 50-årige Mette fremhævede de ansatte og særligt kirketjeneren som de personer, der styrer menigheden igennem gudstjenesten, imens den 21-årige Sofie ikke rigtig kunne svare på, hvem som bestemmer i kirkerummet. Spredningen i svar og vores observationer fra kirken kunne tyde på, at skærmene ikke i sig selv pådrager sig autoritet, og at de streamede billeder af præsterne heller ikke tillægger dem særlig autoritet fra de adspurgte kirkegængeres perspektiv.

Ud over de kirkelige aktører som menighedsråd og ansatte, så har selve rummet også autoritet. Som vi har set, så italesætter flere af de ansatte rummets traditionelle indretning som en låst – og til dels hierarkisk – arkitektur, hvor menighed og præst er placeret langt fra hinanden. Det er den middelalderkirkelige historiske materialitet, som de ansatte forsøger at gøre mere fleksibel ved introduktionen af skærmene.

7.6 Holdninger til skærmene og skærmenes materialitet

Vi har set, hvordan kirkerummet fungerer som formidler af den religiøse oplevelse i kraft af sin historiske materialitet, som både vækker visuelle og auditive sansninger og tilkendegiver den lange og forudgående tradition, som kirken og den kristne tro bærer med sig. Spørgsmålet, der nu rejser sig, er, hvordan de digitale skærme fungerer og opleves i denne kirkerumskontekst. Først præsenterer vi de ansattes forståelse af skærmene og dernæst kirkegængernes.

Blandt de ansatte i Sankt Nicolai kirke er der en generel tilfredshed med skærmene, hvor man glæder sig over de muligheder, som skærmene har tilføjet rummet. Ingen af de ansatte ville være skærmenes funktion foruden. De oplever alle, at skærmene bidrager positivt til gudstjenesterne, og at de også kan være med til at understøtte forkyndelsen.

Imens der er bred enighed om skærmenes funktion, er der større uenighed om skærmenes æstetik, hvor vores interviewpersoner placerer sig på en holdningsskala, der går fra at se skærmene som grimme til at se skærmene som neutrale. Ligesom i Felsted kirke er det den typiske opfattelse, at skærmene ikke er kønne, og at de bryder med kirkerummets æstetik. Men der er også et par af de ansatte, der oplever, at skærmene falder neutralt ind i rummet. Ingen synes dog, at skærmene er decideret pæne. Men som de ansatte understreger, er det ganske enkelt heller ikke derfor, man har valgt at få dem op. Kurt Bjerregaard, der er kirke- og kulturmedarbejder i Sankt Nicolai kirke, fortæller her om formålet med at sætte skærmene op:

Det, man er mest bange for, er jo, at man skæmmer kirken med skærmene. Og der måtte vi så sige, at vi ikke ville have skærme sat op for at pynte på kirken. Det var jo, fordi det havde et praktisk formål.⁵¹

Skærmene er sat op for at give visuel adgang til kirkelig handling og prædiken fra de positioner i kirken, hvor udsynet er spærret. Sognepræst Henri-

51 Interview med Kurt Bjerregaard 2. oktober 2020.



Trosbekendelsen fremvises på skærmene i Sankt Nicolai kirke, sådan at hele kirkens menighed har mulighed for at bekende sin kristne tro. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

ette Bacher Lind siger følgende om skærmenes formål og om selve beslutningsprocessen:

Det begyndte egentlig med, at vi godt kunne se, at der til konfirmationer og jul var så mange mennesker, at de sad ude i sideskibene og korsarmene, og ikke kunne se noget som helst. Og det var træls. Så derfor var skærmene en mulighed for at få alle med til at se, hvad der foregik ... Vi bruger dem jo som nummertavler først og fremmest. Hvis vi bruger en salme, som vi ikke har så mange salmebøger til, så kommer den også op på skærmen. Og så bruger vi dem til trosbekendelsen, og vi har egentlig snakket om, at der skal stå noget mere. At folk, som ikke er vant til at komme, kan følge med på skærmene. Men vi diskuterer stadigvæk, om det vil virke forstyrrende.⁵²

Som Henriette beskriver, bruger man skærmene som nummertavler og i enkelte tilfælde også til tekster uden for salmebogen. Trosbekendelsen

52 Interview med Henriette Bacher Lind 30. september 2020.

kommer også op på skærmene, og dette er et aspekt, der af flere fremhæves som nyttigt, fordi det tillader hele menigheden at bekende sin kristne tro, hvilket på den måde også inkluderer den mindre kirkevante menighed, der ikke besøger kirken så ofte. Et andet aspekt, som Henriette ikke nævner i denne passage, men pointerer andetsteds, er, at man bruger skærmene til illustrationer, hvilket kan give en ekstra dimension til prædikenen.

Henriette nævnte i denne forbindelse, at der var mange ældre, der sagde, at de ikke ville komme i kirken længere, men det er dog hendes klare opfattelse, at de er kommet tilbage. Vi spurgte hende ind til denne modstand for at høre, hvad den handlede om, hvortil Henriette svarede:

Jamen folk syntes, det var grimt. De syntes virkelig, at det var ødelæggende for det smukke kirkerum. Og det kan man også godt sige, at det er. Skærmene er fremmede. Men vi må også følge med tiden, og det er en god mulighed, dels for at skabe det her fællesskab, dels for at få illustreret sine prædikener.⁵³

Henriette anerkender skærmenes fremmedhed i kirkerummet, men for hende ligger der den samme tanke, som vi har set i Felsted kirke og også vil se i Øster Snede kirke. Kirken må følge med tiden, og en del af tidens krav er, at gudstjenesterne er mere visuelle.

Benjamin Thomas König, der er ungdomspræst og ansvarlig for natkirken i Sankt Nicolai, istemmer Henriettes holdning om, at skærmene ikke er kønne, men fastholder alligevel en glæde over det, de bringer til kirken:

Lige vores skærme er jo sorte, og jeg synes, at de forstyrrer. Altså, jeg er jo grundlæggende tilhænger af skærmene, men rent æstetisk synes jeg, at de forstyrrer rummet. De er ikke flotte, og de er også lavet af plastik. På den måde er de lidt anderledes end alt det andet i kirken.⁵⁴

53 Interview med Henriette Bacher Lind 30. september 2020.

54 Interview med Benjamin Thomas König 1. oktober 2020.

For både Benjamin og Henriette udgør skærmene materielle eller æstetiske forstyrrelser i rummet. Skærmene har en funktionsmaterialitet, men i modsætning til resten af kirkerummet er skærmene historieløse, fordi de er løsrevet fra den traditionelle indretning. Konnotationerne, der knytter sig til skærme, går mere i retning af de hjemlige tv-stuer eller reklamefacader og informationstavler, og derfor bliver de digitale skærme kategoriseret som teknologi. Men i Henriettes citat ovenfor gengiver hun også bekymringen for, om det ville blive for meget for kirkegængerne at skulle læse mere på skærmene. I den bekymring ligger der en anerkendelse af det foranderlige potentiale i skærmenes teknologi. De kan komme til at tage for meget opmærksomhed.

Som et bud på, hvordan man kunne løse skærmenes æstetiske udfordring, fortalte Benjamin, at han kunne ønske sig en mere avanceret teknologi, som kortlægger kirken med en projektorlignende lysinstallation, sådan at man kan kaste billeder op på væggene, når man behøver det. Dermed kunne ansatte og menighed få glæde af skærmenes funktion men uden den æstetiske forstyrrelse. Med andre ord ville det være bedre med mere – og usynlig – teknologi. Benjamin er også ansvarlig for natkirken, hvor skærmene bevidst er fravalgt, fordi de udsender for meget lys i den mørklagte kirke.

Grete Wigh-Poulsen, der også er sognepræst i Sankt Nicolai kirke, er ikke lige så forstyrret af skærmenes æstetiske udtryk, og beskriver dem i stedet som en slags ikke-objekter:

Jeg synes egentlig, at skærmene er lidt ingenting-agtige. Det er bare en skærm, det er hverken det ene eller det andet. Salmetavlerne var jo heller ikke nogen skønhedsåbenbaring. Altså, skærmene generer ikke mit blik, det gør de ikke. Men jeg ved ikke, hvordan andre har det med det. Jeg ved da godt, der har siddet nogen i menighedsrådet, som bestemt heller ikke synes, at det skulle være sådan, og bliver ved med at sige det. Men i forhold til yngre generationer tror jeg altså, at det er sådan, det skal være nu. Så kan det være, at det ser anderledes ud om 10 år.⁵⁵

55 Interview med Grete Wigh-Poulsen 9. oktober 2020.

Som det fremgår af Gretes citat, tager hun position i det neutrale felt, når det kommer til holdningen vedrørende skærmenes æstetik. For hende udgør skærmene ikke æstetiske forstyrrelser med deres historieløse fremtoning, men de bliver i stedet neutrale flader, der bare hænger der på væggene. Selvom der er forskel på, om man synes skærmene er grimme, eller om man ser dem som neutrale objekter, er den underliggende idé stadig, at skærmene ikke er med til at skabe rummet. De er ikke en del af kirkerummets materialitet som sådan.

Sognepræst Martin Rønkilde deler også Gretes neutrale holdning til skærmene. For ham er skærmene dog en del af kirkens materialitet på lige linje med rummets andet inventar, men her bringer skærmene samtiden ind i kirken. Skærmene i kirken er endnu et led i kirkerummets optimering, kirken er her først og fremmest tænkt som brugsrum. For Martin er kirken også forpligtet på at tage alle virkemidler i brug for at formidle evangeliet:

Jeg synes, at vi er forpligtet, sådan rent evangelisk, på at bruge alle de virkemidler, vi overhovedet kan, til faktisk at få kirkens budskab igennem. Det er ikke, fordi jeg skal lyde som bibelfundamentalist, men Paulus' gamle ord om, at alt er tilladt, men ikke alt er gavnligt, er faktisk en rigtig fin ledetråd i denne her sammenhæng. Alt kan som udgangspunkt lade sig gøre, men vi skal også være skarpe på at eftertænke, hvad der sker med gudstjenesten, hvis vi gør det her. Hvis nu vi smider alt på skærmene og kører med konstant skærm og kamera på alt, hvad der foregår. Hvor er folks opmærksomhed så henne? Det er på skærmene. Så har vi ikke længere et fælles fokus på kirkerummene. Måske ryger fornemmelsen lidt af, at det er noget, der foregår live, det her. Det kunne ligeså godt foregå foran din egen iPad et sted. Så som udgangspunkt er jeg meget positiv overfor at bruge alle de virkemidler, vi kan. Vi skal bare også være klar på konstant at tage overvejsen, om vi får det ud af det, som vi gerne vil.⁵⁶

Martins pointe er, at det er vigtigt at have en reflekteret tilgang til de virkemidler, man benytter sig af. Ligesom de ansatte i Felsted kirke er han også kritisk over for en alt for omfattende brug af skærme. Han beskriver, hvor-

56 Interview med Martin Rønkilde 8. oktober 2020.

dan skærmenes teknologiske materialitet har potentialet til at suge folks opmærksomhed til sig. Skærm-logikken fra eksempelvis iPads ville gøre, at gudstjenesten føles mindre virkelig. Martin gengiver den meget udbredte holdning, som vi mødte hos indledningens præst 2, at fordybelsen forsvinder, hvis den teknologiske materialitet bliver for dominerende. I mindre doser er skærmene dog vejen til at formidle evangeliet.

Fra kirkegængernes perspektiv er der også en udbredt positiv holdning til skærmene, og positionerne varierer ikke meget fra de ansattes udsagn. 76-årige Klaus svarede følgende, da vi afrundede interviewet, og bad ham opsummere sin holdning:

Jeg er positiv over for den nye teknik, og jeg synes bare, at den skal udnyttes så meget som præst og menighed ligesom kan leve med. Det kan jo ikke erstatte det levende ord. Det kan ikke erstatte fuldt ud, hvad der ellers foregår. Den danske folkekirke er jo en talekirke og salme-syngekirke, kan man sige. Og talen og sangen skal kunne fungere. Og så er det andet et supplement.⁵⁷

Klaus udtrykker altså også denne oplevelse af, at skærmene fungerer som supplement, men fastholder, at det er det hørte ord, som det kommer til udtryk i prædikenen, og salmerne, som er det bærende, og som skal være det bærende for kirken. Klaus oplever dermed heller ikke, at skærmene tager noget fra det, han anser som den primære kirkelige oplevelse, men bruger dog alligevel den vending, at ”den (teknologien) skal udnyttes så meget som præst og menighed ligesom kan leve med”. Ligesom hos de ansatte er der en fornemmelse af, at skærmene kan tage overhånd.

Menighedsrådsformand Hans-Kurt Gade fortæller, at skærmene opfylder et behov og bidrager med en funktion, som de i kirken ikke ville være foruden. Her fremhæver han konkret, at skærmene benyttes som salmetavler, at de giver mulighed for brug af billeder under prædikenen, og at man kan livestream med video i forbindelse med barnedåb. Da Hans-Kurt desuden fortalte om den forudgående debat i menighedsrådet, dengang beslutnin-

57 Interview med 76-årige Klaus 19. oktober 2020.

gen om skærmene skulle træffes, spurgte vi, om denne debat vedrørende funktionalitet og æstetik stadig var et diskussionsemne i rådet, den dag i dag. Han svarede hertil:

Den diskussion var overstået for fire år siden. Vi definerer os selv som en moderne kirke på klassisk grund. Vi er en stor gammel kirke med mange traditioner, og vi værner om den klassiske gudstjeneste. Orgel og korsang er en del af vores dna, derfor har diskussionen om moderne skærme givet delte meninger i rådet. Men i dag føler jeg ikke, at det er et emne længere. Vi mener alle sammen, at de skærme er kommet for at blive, og det handler om at bruge dem bedst muligt, og som jeg har skitseret, så er der flere typer af anvendelsesmuligheder.⁵⁸

58 Interview med Hans-Kurt Gade 29. oktober 2020.

7.7 Fordele og ulemper ved skærmene i Sankt Nicolai kirke

Fordelene ved skærmene i Sankt Nicolai kirke er:

- Skærmene sikrer, at alle kirkegængere kan se, hvad der foregår i kirken.
- Skærmene giver præsterne flere muligheder for at illustrere deres prædikener.
- Skærmene erstatter en del arbejde med at hænge salmenumre op på salmetavlerne.
- Skærmene har en inkluderende funktion, der kommer til udtryk i forbindelse med trosbekendelsen, hvor alle får mulighed for at istemme bekendelsen.

Ulemperne ved skærmene i Sankt Nicolai kirke er:

- Skærmene introducerer en ny form for materialitet, der for de fleste bryder med kirkerummets æstetiske udtryk.
- Skærmene kræver at blive benyttet, da de sjældent kan stå uden aktivitet – i så fald ville de være sorte flader.
- Skærmene genererer nye arbejdsopgaver op til og undervejs i gudstjenesten.

8. Øster Snede kirke

Øster Snede kirke ligger i Hedensted provsti. Kirken er en romansk kvaderstensbygning i granit, der formentlig er bygget i 1200-tallet, men som af flere omgange har fået tilføjet tilbygninger (Nationalmuseet 2021b, 2044). I 1790'erne blev en større istandsættelse af kirken sat i værks, hvor man blandt andet nedtog et sakristi ved korets nordside, ligesom man nedbrød kirkens apsis. Inkluderer man apsiden, har kirken været ca. 35,5 meter lang, og var dermed en af Jyllands største landsbykirker opført af kvadersten (Ibid., 2036). Med hensyn til det kirkelige liv var Øster Snede i 1800-tallet et kerneområde for vækkelsesbevægelsen *De stærke Jyder*, der var en pietistisk retning med forankring i den lutherske lære. Dette kom særligt til udtryk, da kirken i 1842 oprettede privatskoler for sognets børn, hvilket gav Øster Snede status som *sognet* ('æ sogn') og igangsatte en større indvandring af 'vakte' fra andre sogne (Ibid., 2032). Siden 1900-tallet har kirkelivet primært været indremissionsk præget, hvilket det stadig er i dag (Ibid.). Den største ændring i nyere tid er de seks opsatte skærme, der blev sat op i 2015 samt at kirkebænkene tættest på alteret er taget ud for at skabe mere plads til eksempelvis babysalmesang eller koncerter.⁵⁹

8.1 Menighed og aktiviteter

Øster Snedes kirkeliv er aktivt indremissionsk, der kombinerer aktiviteter i kirken med aktiviteter i missionshuset. Derfor færdes flere af kirkegængerne begge steder, hvor den traditionelle højmesse varetages i Øster Snede kirke, imens den mere fri debat og det sociale fællesskab finder sted i mis-

⁵⁹ Interview med Verner Rud Nielsen 8. november 2020.

sionshuset.⁶⁰ Ifølge kirkens præst Anders Dalgaard har Øster Snede kirke tabt flere unge til andre kirker i området, der er mere frikirkelige og eksperimenterende i deres udtryk.⁶¹ Derfor er gennemsnitsalderen for gudstjenestemenigheden ikke helt så lav, som den var for 20 år siden. Dengang lå gennemsnittet på 40 år, i dag har det rykket sig til 50. På trods af det faldende deltagerantal ligger gudstjenestedeltagelsen på ca. 150 personer før Covid-19. Ud over højmesser har kirken også kirkehøjskoleaftener, kirkekor, plejehjemsgudstjenester, familiegudstjenester, minikonfirmandforløb og babysalmesang. Der afholdes også børnekirke, der foregår parallelt med søndagsgudstjenesterne, hvor børnene kan lege, synge og høre bibelfortællinger i konfirmandhuset, imens forældrene er i kirke.

8.2 Skærmenes vej til Øster Snede kirke

Øster Snede kirke har seks skærme, der er monteret på standere, sådan at de ikke er boltet ind i middelalderkirkens vægge. Skærmene kom op i 2015, og det medførte en større ombygning, fordi der samtidig skulle sættes kamera op og bygges en pc-pult ved indgangen til kirken, som kunne styre kamera og skærme. I modsætning til situationen i Felsted kirke er der et hold af frivillige til at varetage teknikken i kirken, og det er også nødvendigt, da søndagens højmesse transmitteres direkte fra kirken til Youtube, sådan at plejehjemets beboere og alle andre kan følge med online. Transmissionen til YouTube viser det samme, som skærbilledet i det fysiske kirkerum. En hovedkraft bag skærmene er menighedsrådsformand Verner Rud Nielsen, som fortæller, at opsætningen af kirkens skærme ligger i naturlig forlængelse af kirkens profil. Allerede for 40 år siden transmitterede Øster Snede kirke radiogudstjenester til det lokale plejehjem, og derfor er YouTube tænkt som en opjustering af samme service.⁶² Oprindeligt ville menighedsrådet primært bruge skærmene som erstatning for salmetavler og til at vise trosbekendelsen. Men efter de havde forhørt sig på det lokale plejehjem, fik de også sat salmetekster på skærmene, og nu har kirken kørt uden salmebøger i to år.⁶³ Der har dog været en del arbejde med at finde og

60 Interview med 50-årige Torben 3. december 2020.

61 Interview med Anders Dalgaard 3. februar 2021.

62 Interview med Verner Rud Nielsen 8. november 2020.

63 Interview med Anders Dalgaard 3. februar 2021.



Skærmene er monteret på standere, sådan at de ikke sidder fast i væggen. Her ser vi det streamede billede fra alteret på skærmens flader. Foto: Astrid Krabbe Trolle



Kamera til streaming af gudstjenesten samt placering af skærme i den bagerste del af kirken. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

overføre salmer til en digital database, der samler de mest populære salmer til Øster Snede kirke. Til daglig er skærmene mest i brug som et redskab, der giver udsyn for de kirkegængere, der er placeret i kirkens blinde vinkler samt som salmetavler. Anders Dalgaard bruger ikke selv skærmene som visualisering af sine prædikener, da han har besluttet sig for at holde prædiken i det hørt form.

Sognemedhjælper Lone Henriksen fortæller, at det er blevet nemmere at implementere nye sange i gudstjenesten med skærmene. Hun beskriver det som luksus at kunne se det, der foregår på skærmene.⁶⁴ Ligesom vi har set i Felsted kirke og i Sankt Nicolai kirke, tjener skærmene her et pædagogisk formål, fordi de visuelt gengiver, hvad der foregår ved alteret og på prædikestolen. Øster Snedes kirkeskib er ret langt og smalt, og derfor er udsynet i den bagerste del af kirken meget begrænset. Som det fremgår af billedet, er der derfor sat skærme op i denne del af kirken.

En del af formålet med skærmene er også at nå ud til de dele af menigheden, som ikke kan være der fysisk i kirken. Det drejer sig både om de førnævnte plejehjemsboere, men også pårørende ved begravelser eller tilknyttede, der er i udlandet. Her får vi Verners beskrivelse af, hvad skærmene kan i Øster Snede kirke:

Der tænker jeg nok, at vi er kirke på nutidens præmisser og med nutidens muligheder. Jeg synes, at vi som kirke og som menighed er fremme i skoene med god lyd og gode billeder. Til kirkelige handlinger og begravelser bruger vi også tekster, ellers bruger vi kun skærme som nummertavler. Men til en begravelse sidder der måske en slægtning i USA eller Japan eller andre steder i verden, og så kan vi tilbyde at streame begravelsen.⁶⁵

Skærmene viser altså de optagelser, som kameraet indfanger i kirken, sådan at alle dele af verden kan se med på YouTube i en begrænset periode. Denne brug af streaming er mere udbredt i kirker, hvor det internationale og globale samarbejde er i fokus. Den gradvise udvidelse af skærmenes om-

64 Interview med Lone Henriksen 19. november 2020.

65 Interview med Verner Rud Nielsen 8. november 2020.

råde vidner også om, at den teknologiske materialitet har et foranderligt potentiale. Vi har før hørt om de ansattes tøven over for at bruge skærmene i forbindelse med begravelse i Felsted kirke. Men denne tøven skyldes, at Felsted kirkes skærme gengiver det indhold, som de ansatte eller kirkegængerne selv producerer. Med den direkte transmission fra alteret til skærmene, som vi også har set det i Sankt Nicolai kirke, får skærmene en anden funktion som en repetition eller udvidelse af prædikestol og alter. Vi spurgte derfor både kirkegængere og ansatte, om skærmene gør noget ved gudstjenesten. Ved vores besøg i Øster Snede kirke bemærkede vi, at kirkegængerne fulgte med i den skærm, som var tættest på dem. Under selve prædiken så flere op på Anders, men resten af gudstjenesten fungerede skærmene som en slags mellemstation mellem alteret og menigheden. Kirkegængerne så flere forskellige steder hen, men det er ifølge de adspurgte kirkegængere ikke generende for den individuelle oplevelse af at være i kirken. Som en af kirkegængerne, den 42-årige Tanja, beskriver det:

Jeg har vænnet mig til, at der er så mange skærme. Jeg kigger bare der, hvor jeg sidder nærmest.⁶⁶

8.3 kirke til tiden

I Øster Snede er skærmene et led i det, som sognepræst Anders Dalgaard kalder at være kirke til tiden. Kirke til tiden handler både om at kunne nå kirkegængerne i den fysiske kirke med anderledes tekster på skærmene og at kunne nå de borgere, som har svært ved at komme afsted til kirken via streaming. Dertil er brugen af skærme ifølge Anders også et led i at være en kirke i udvikling, der følger med tiden:

Vi er i en proces med at prøve at være kirke til tiden. For x antal år siden stod man op i kirken, så fik man bænke. For x antal år siden måtte præsten råbe, så folk kunne høre, så fik man mikrofoner. For x antal år siden var der kakkellovne, så fik man varmeapparater ind. Det her forunderlige kirkerum, der er 4-800 år gammelt, har hele tiden været under forandring i forhold til de mennesker, der var der. I 1600tallet, da folk drog i krig imod

66 Interview med 60-årige Birgit og 42-årige Tanja foran Øster Snede kirke 8. november 2020.

svenskerne, inddrog de kirken til hestestald. Den fortælling har vi prøvet at videregive til folk i sognet hele tiden. Vi prøver at fortælle, hvordan ting udvikler sig. Og den er blevet taget til hjerte.⁶⁷

Her hører vi, hvordan kirken igennem tiden har tilpasset sig den historiske situation og dens mennesker. Anders nævner særligt de tekniske opjusteringer af kirken som varmeapparater og mikrofoner, fordi skærmene tilhører samme funktionsmaterialitet. Pointen er, at kirken er i konstant udvikling. Vi får her i store træk de samme argumenter, som vi har hørt i Felsted kirke og Sankt Nicolai kirke. Kirkerummet bliver her betragtet som et levende sted, hvor skærmene understreger et ønske om at inddrage ny teknologi. I et materialitetsperspektiv bliver den teknologiske materialitet inddraget for at supplere middelalderkirkens historiske materialitet.

Formand for menighedsrådet Verner Rud Nielsen forklarer skærmenes tilstedeværelse på samme måde:

Vi betragter ikke kirken som et museum, men som levende mennesker, en levende menighed, og så må vi være det på de vilkår, der gælder i dag.⁶⁸

Fokus for Verner er menighedslivet og de menneskers behov, som findes i menigheden. Det kan vi også se igennem den måde, som skærmene og kirkens streaming-funktion bliver brugt på. Brugen udvides efter kirkens forskellige målgrupper. Ved vores besøg i Øster Snede kirke blev skærmene taget i brug til at vise billedsekvenser fra et minikonfirmandforløb, og både minikonfirmander og deres forældre var til stede i kirken. Minikonfirmanderne indledte gudstjenesten med et lyd- og klappeoptog og optrådte derefter med en sang, hvor dele af teksten stod på skærmene, så de andre kirkegængere kunne synge med.

Uden for kirken samme søndag talte vi med flere forældre til børnene, som også er en del af den faste menighed. Alle de adspurgte kirkegængere fandt skærmene hjælpsomme og et godt tiltag for at skabe liv i kirken. Ligesom

67 Interview med Anders Dalgaard 3. februar 2021.

68 Interview med Verner Rud Nielsen 8. november 2020.

erfaringen i de andre kirker undrede kirkegængerne sig over vores spørgsmål om skærmene, fordi de udelukkende ser skærmene som en teknologisk understøttelse. Da vi nævnte, at nogle fandt skærmene grimme, svarede den 42-årige Tanja:

Nåh. Jeg synes, at kirken skal være brugbar for mennesker. Det er ikke et museum for mig. Det er et levende sted.⁶⁹

Næsten ordret gengiver Tanja samme holdning som Verner. Kirken er et levende sted – og med det følger også den foranderlige teknologi, der er skærmene.

8.4 Skærme som nærhed

50-årige Torben har været medlem af menigheden i Øster Snede igennem hele sit liv. Han er født en fem-seks kilometer fra kirken og bor også i sognet i dag. Han beskriver her, hvordan skærmene fungerer for ham:

De er gode til at bruge dem, både med sangnumre og ansigter. Du kan se præsten eller barnedåben tæt på, selvom du sidder langt nede. Indimellem sætter de også nogle filmklip på til børnegudstjenester og familiegudstjenester. Det virker rigtig godt.⁷⁰

Torben nævner også, at skærmenes transmission af ansigter tydeliggør oplevelsen i kirken. Igen er der her tale om en funktionsmaterialitet ved skærmene, som gør de kirkelige handlinger og prædiken mere nærværende, fordi skærmene viser begivenhederne i et nærbillede. Begejstringen for skærmene deler Torben med to kvinder, 42-årige Tanja og 60-årige Birgit, som vi talte med uden for Øster Snede kirke efter gudstjenesten. Begge er en del af den faste menighed, og de har også været aktive i kirken, før skærmene kom til. De fortæller her om, hvad de oplever som den største fordel ved skærmene.

69 Interview med 62-årige Birgit og 42-årige Tanja 8. november 2020.

70 Interview med 50-årige Torben 3. december 2020.

42-årige Tanja: *Vi bruger ikke rigtig salmebøger mere, fordi vi bruger skærmen. Så vi synger ud i rummet sammen i stedet for at synge nedad. Det er meget bedre.*⁷¹

Tanja rammer forskellen imellem at synge udad og nedad ind via en skærmen mellem at synge sammen og synge hver for sig. Skærmene skaber for hende mere fælleskab og bedre sang, og umiddelbart virker det ikke, som om hun savner salmebogen. Men i Øster Snede giver missionshuset som nævnt et ekstra lag af religiøs praksis, hvor bibelen som fysisk bog er i aktiv brug. Derfor forsvinder praksisformerne forbundet til bibel og salmebog ikke ved, at de forsvinder fra kirkerummet. Gudstjenesten i Øster Snede kirke er dermed kun én ud af de ugentlige aktiviteter, som flere i menigheden deler mellem missionshus og kirke.

Den 60-årige kirkegænger Birgit forklarer, at fordelene ved skærmene fra hendes perspektiv også handler om fællesskab og især det meget konkrete udsyn i kirken.

*Os der er så små, vi kunne aldrig se, hvad der foregik oppe ved alteret. Det er helt fantastisk med skærmene, det er rigtig godt. Det er mere nærværende for mig, at jeg kan følge med tæt på. Man kan også tage et aktuelt emne op. Det kan være noget fra julekalenderen, som alle kender til, og som der kan komme et klip af, som man er fælles om at se. Hvis man både ser og hører det, der fortælles om, så er man dobbelt med.*⁷²

For Birgit gør skærmene det, som vi tidligere hørte Morten Hoff fra Felsted kirkes menighedsråd forklare, var intentionen med skærmene. De bibringer en ekstra modalitet til sansningen i gudstjenesten ved at visualisere den fælles referenceramme, her eksemplificeret ved et videoklip med årets julekalender. Birgit er desuden glad for, at skærmen bringer ansigter, tekst og billeder tættere på. Hun oplever det som nærvær.

71 Interview med 60-årige Birgit og 42-årige Tanja foran Øster Snede kirke 8. november 2020.

72 Interview med 60-årige Birgit og 42-årige Tanja foran Øster Snede kirke 8. november 2020.

De to kvinder fortæller, at de er meget glade for skærmene, fordi det skaber mere fællesskab og gør gudstjenesten mere nærværende. Eksemplet med at vise et klip fra en julekalender illustrerer skærmenes mulighed for at bringe foranderlighed ind i kirkerummet.

Formand for menighedsrådet Verner Rud Nielsen har som nævnt været en af hovedmændene bag skærmenes opsætning i kirken. Han fortæller, hvordan han egentlig ikke selv har det store behov for skærmene:

Jeg er lidt konservativ, det skal være stille og roligt med indholdsrige og opbyggelige salmer. Jeg har ikke behov for et band, jeg nyder orgelmusikken. Og så en god prædiken og deltagelse i altergang, ikke sådan en hel masse ekstra ting. For gudstjenesten her i rummet har jeg ikke behov for skærme. Jeg er glad for min salmebog og for at slå op i den.⁷³

Verner gengiver her Rønkilde og Johansens (2021) pointe om salmebogens praksisform. For ham erstatter skærmene ikke den kirkelige habitus, som han har tilegnet sig igennem mange års deltagelse. Verner har været en del af Øster Snedes menighed siden 1977, og derfor har han med egne ord tilbragt mange år på kirkebænken. Men skærmene er også ment som supplement og udvidelse af den eksisterende gudstjeneste.

8.5 Det traditionelle kirkerum

I Øster Snede kirke spurgte vi også ansatte og kirkegængere, hvad de forbandt med kirkerummet som sted. Alle vores interviewpersoner i Øster Snede er aktive dele af menigheden. Det betyder også, at deres gengivelse af kirkerummet er tonet af den hyppige brug og især intentionen med at være der: fællesskabet om og med Gud.

Den 63-årige Vera fortæller, at hun forbinder mange ord med stemningen i kirkerummet. For hende kalder rummet og dets traditioner på en respekt, som kan minde om den ærefrygt, som vi så beskrevet i Sankt Nicolai kirke.

73 Interview med Verner Rud Nielsen 8. november 2020.

Hun er der for at møde Gud og for at gå ind i højtideligheden med stilhed, koncentration og sang:

Det er sådan et højtideligt rum. Der er ro. Der er stille. Stemningen, altså, der skal man være stille. Og synge. Det kan jeg godt lide. Og der skal man møde Gud, tænker jeg. Altså gennem både liturgi, tale og salmer, og så skal man se, om man kan koncentrere sig. Jeg oplever, at det er en god atmosfære. Det er svært sådan lige at sætte ord på.⁷⁴

Den gode atmosfære er dannet af mange forskellige indtryk, som tilsammen udtrykker følelsen af at være i kirkerummet. Senere hører vi, at Vera også er meget kritisk over for kirkebygningens komfort. Men her møder vi alle de positive elementer, som hun umiddelbart kommer i tanke om ved ordet stemning. Det handler om fordybelsen igennem kirkens ro og Veras egen koncentration, og det handler om mødet med Gud. Samme ro, respekt og højtidelighed hører vi også om fra Verner Rud Nielsen, der også inkluderer altertavlens vinrøde farve:

Det er den vinrøde farve og alteret, som jeg forbinder med Øster Snede kirke. Det er ro. Den vinrøde farve har vi også ladet indgå i kirkens logo, sådan at det er genkendeligt. Ja, jeg har respekt for rummet, det er højtideligt.⁷⁵

Kirkerummet er noget særligt, og ligesom Vera respekterer Verner rummet og dets højtidelighed. Roen og højtideligheden er grundlæggende forbundet til kirkebygningens historiske materialitet og den gudsrelation, som finder sted i bygningen. Også præst Anders Dalgaard refererer til, hvordan rummet i sig selv kalder på andagt og en lydhørhed, som er vendt imod alteret:

Kirkerummet er et godt kirkerum. Det er 800 år gammel, og på en eller anden måde har man den her underlige fornemmelse af, at de tykke mure har rummet en historie før os. Det vil sige, at kirkerummet kalder på andagt, kalder på lydhørhed. Som tingene har udviklet sig, så betyder det, at folk

74 Interview med 63-årige Vera 26. november 2020.

75 Interview med Verner Rud Nielsen 8. november 2020.



Skærmens lys og teknologiske materialitet i det middelalderlige kirkerum. Foto: Astrid Krabbe Trolle.

tør snakke med hinanden. Det betyder, at der er en venlig og varm atmosfære folk og folk imellem. Men når kirkeklokkerne lyder, så falder roen på, og så kommer den der andagt og stilhed.⁷⁶

Anders beskriver i citatet den andagtsfulde stilhed, der følger med kirkeklokkerne. Her træder fordybelsen ind, når menigheden er samlet i kirken.

Sammenfattende giver Øster Snedes middelalderkirke mange af de samme rumoplevelser, som de øvrige kirker i denne undersøgelse. Rummet indgyder respekt, højtidelighed, ro og fordybelse. Den kirkelige tradition og de mange års lag af historie går sammen i den historiske materialitet. Ligesom i de andre kirker er der ingen, der af sig selv nævner skærmene som en del af deres kirkeoplevelse. Selv om skærmene giver nærhed for mange af interviewpersonerne, ligner den nærhed mere menighedsfællesskabet end kirkerummet.

76 Interview med Anders Dalgaard 3. februar 2021.

8.6 Det låste og ubekvemme rum

Øster Snede kirke kalder med sin historiske materialitet på andagt og gudsrelation. Ligesom i de andre middelalderkirker er selve kirkerummet også låst af dets arkitektur. I Øster Snede er kirkegængerne dog mere udtalt kritiske over for rummets begrænsninger. Det kan skyldes, at vores interviewpersoner er faste kirkegængere, der har været en del af gudstjenestelivet det meste af deres liv, og derfor også har klare holdninger til rummets komfort.

Den 63-årige Vera fortæller her, hvordan hun ikke værdsætter kirkens indretning:

Jamen det er jo sådan et aflang kirkeskib. Gammeldags. Med kolde vægge og kuldenedfald fra vinduerne. Det er svært at se, hvad der foregår oppe foran koret, fordi bænkegavlene har sådan en høj spids. Spidsen passer lige præcis med, at den skygger for alt, hvad der foregår oppe foran. Det gør det rigtig upraktisk. Og kirkebænkene, dem sidder man ikke ret godt på.⁷⁷

Vera føler sig hjemme i kirken, hvor hun er kommet siden barnsben. Men hun synes, at der er nogle ting, der er løbet fra middelalderkirken. Indretningen er ubekvem, og især er hun træt af kirkebænkene, som hun flere gange i løbet af interviewet nævner som interiør, man bør tage ud af kirkerummet. I modsætning til den mere stemningsmættede historiske materialitet, der er forbundet med højtidelighed, hører vi her om bagsiden af samme materialitet: Hårde kirkebænke, kolde vægge, upraktisk indretning. Vera er ikke ene om at nævne kirkerummets komfort. Den 50-årige Torben, der ligesom Vera har haft sin faste gang i kirken hele livet, fortæller her, hvad han finder vigtigst i et kirkerum:

Der skal være tæt og blødt, og der skal være varmt. Det er i bund og grund det, jeg har brug for. Om der hænger det ene eller andet, om der er lysekroener eller 35 tommer tv, det betyder ikke så meget for mig.⁷⁸

77 Interview med 63-årige Vera 26. november 2020.

78 Interview med 50-årige Torben 3. december 2020.

Torben refererer ligesom Vera til de utætte og kolde vinduer, som gør besøgene i kirken mindre behagelige. Han er meget glad for sin kirke og går altid beriget derfra, men selve bygningens traditionelle indretning er ikke vigtig for Torben.

Her har vi fået to faste kirkegængeres perspektiv på kirkerummets mangler, der også hører med til middelalderkirken. Selvom de begge elsker at være en del af menigheden, så er kirkens fysiske rammer for dem ikke rettet imod komfort.

8.7 Kirken som brugsrum

Som i både Felsted kirke og Sankt Nicolai kirke er den gængse holdning til skærmene, at de er grimme, men nyttige.

Kirkens sognemedhjælper Lone Henriksen bruger selv skærmene til nogle af kirkens børneaktiviteter. Her forklarer hun, at skærmenes fremmedhed ikke gør noget for hende:

Ja altså skærmene pynter ikke ligefrem. De er jo sorte, og sort er egentlig et fremmedelement i sådan en lys kirke. Men de gør nytte, og så kan jeg sagtens leve med, at de er der ... de pynter selvfølgelig ikke, men det er lige meget, synes jeg. De er meget neutrale.⁷⁹

Lones forklaring om, at skærmene har en funktionsmaterialitet – og at de derfor er neutrale for hende, minder meget om situationen i de andre undersøgte kirker. Den teknologiske materialitet bliver igen ikke tillagt en æstetisk dimension. Som den 44-årige Dennis forklarer det, så er skærmene heller ikke en pyntegenstand:

Skærmene er meget neutrale. Jeg synes ikke, man kan sige, at de er pæne, men de er heller ikke grimme. Så de falder noget i, synes jeg. Og det er det,

79 Interview med Lone Henriksen 19. november 2020.

*de skal. Det er ikke som sådan en pyntegenstand. Det skal det heller ikke være. Altså den skal bare være meget neutral.*⁸⁰

Dennis ser kirken som lidt for traditionel, og for ham er skærmene noget af det bedste, der er sket for kirken. Han kommer i kirken for at få velsignelsen, men mange af skærmenes funktioner som at tydeliggøre salmerne er ikke vigtigt for ham, fordi han ikke går op i salmerne. Dennis forklarer her, at skærmene heller ikke skal være pæne, fordi deres formål er at være neutrale understøttende redskaber for gudstjenesten. Dennis sætter altså en værdi i det neutrale.

Til sidst skal vi høre fra den faste kirkegænger Torben, der fandt spørgsmålet om skærmenes skønhed en smule provokerende. Torben køber ikke det æstetiske argument om, at skærmene skæmmer kirkerummet, fordi kirken er et brugsrum til menighedens liv:

*Det er mere vigtigt for mig, at kirken er noget, der bliver brugt, og at der er nogle, der har lyst til at komme der. Det er vigtigere end at holde kirken pæn. Selvfølgelig skal kirken vedligeholdes, og tingene skal være i orden. Men nogle gange har man altså et forkert fokus. Det er da vigtigere, at der er nogle mennesker i kirken, end at de der vinduer må I altså ikke skifte, for så går det ud over et eller andet. Ja, men så fryser de folk, der sidder omkring vinduerne. Ja, men det er jo en kirkebygning. Ja, men hvad så om fem år, når der ikke kommer nogen. Skal kirken så bare stå og rådne? Det er der ikke nogen, der er tjente med. Det liv, der er i kirken, er meget vigtigere.*⁸¹

Torben er frustreret over, at det kan være svært at ændre selve kirkebygningen på grund af dens status som middelalderkirke. Han mener, at kirkebygningens æstetik bliver prioriteret frem for kirkens liv. Dermed siger han også implicit, at den historiske materialitet, der følger med den ældre kirkebygning, begrænser menigheden, fordi de ikke kan få lov til at være menighed på samtidens præmisser.

80 Interview med 44-årige Dennis 19. november 2020.

81 Interview med 50-årige Torben 3. december 2020.

Sammenfattende finder vi de samme opfattelser af skærmene blandt kirkegængere og ansatte i Øster Snede kirke, som vi fandt det i Felsted kirke og Sankt Nicolai kirke. Det bærende tema er, at skærmene aldrig er pæne, men ganske neutrale og til at leve med, fordi de understøtter kirkens aktiviteter.

8.8 Skærmene er evangeliets medhjælper

I Øster Snede kirke er skærmene efterhånden en integreret del af kirkens interiør. Deres teknologiske materialitet minder både ansatte og kirkegængere om den samtid, de er placeret i. Direkte adspurgt om skærmene ikke generer i kirkerummet, svarer sognepræst Anders Dalgaard:

Når du spørger mig, når jeg kommer ind i kirken, lægger jeg mærke til, at skærmene er der. Nej og ja. De er i mit billede så integreret i kirkerummet, at jeg ikke lægger mærke til det. På den måde er skærmene blevet en slags evangeliets medhjælper. Hvis det er sådan, at der er nogen, det har et eller andet forbehold, så er det til at overvinde. Man skal finde nøglen til at blive fortrolig med skærmene, og at de ser lidt anderledes ud end den hvidkalkede væg.⁸²

For Anders er skærmene blevet evangeliets medhjælper, og dermed har vi et forsøg på at integrere de to former for materialitet: den historiske og den teknologiske, som langt de fleste interviewpersoner i praksis ser som adskilte størrelser. Det underliggende argument er det kendte, at da skærmene giver teknologisk understøttelse opvejer deres funktion deres manglende æstetiske kvaliteter i kirkerummet. Men da Anders lægger vægt på, at skærmene er evangeliets medhjælpere som integrerede dele af kirkerummet, bringer han skærmene lidt tættere ind i kirkens eksisterende materialitet. Her formulerer han det skærmpositive synspunkt, som er kendetegnende for Øster Snede kirke, hvor der generelt er stor opbakning til skærmenes brug i kirkerummet. Begejstringen for skærmene følges her også med en bestemt tilgang til det at være kirke. For menigheden i Øster

82 Interview med Anders Dalgaard 3. februar 2021.

Snede bringer skærmenes visualisering en nærhed med sig. Jo tættere kirkens formidling kommer, jo mere fællesskab opnår kirkegængerne.

8.9 Fordele og ulemper ved skærmene i Øster Snede kirke

Fordelene ved skærmene i Øster Snede kirke er:

- Skærmene afhjælper det begrænsede udsyn i dele af kirken ved at vise det streamede billede fra alter og prædikestol.
- Skærmene hjælper på sangen i kirken, fordi kirkegængerne ser op på skærmene, når de synger.
- Skærmen udvider kirkens rum til også at omfatte de dele af menigheden, som ikke kan være i det fysiske kirkerum eksempelvis beboere på plejehjemmet og andre, der bor langt væk eller i udlandet.

Ulemperne ved skærmene i Øster Snede kirke er:

- Ønsket om at have salmetekster på skærmene giver ekstra arbejdstimer med at finde digitale versioner af salmer og samle dem i en database.
- Skærmene er ikke pæne.

9. Konklusion: Skærmenes brug i kirkerummene

Undersøgelsen af skærmenes brug i kirkerummene i Haderslev Stift har vist et meget homogent billede af kirkegængere og ansattes oplevelse af henholdsvis kirkerummet og skærmenes brug. På trods af de tre kirkers forskellige forudsætninger for skærmene, er alle de interviewede tilfredse med skærmene på grund af deres praktiske funktioner. Størstedelen af de adspurgte ser ikke skærmene som andet end en funktionsmaterialitet, der ligesom ledninger og andre nødvendige genstande har en berettigelse i kirkerummet, fordi de skaber udsyn og giver flere muligheder for illustration af prædiken eller særlige gudstjenester. Dertil er der flere, der nævner, at sangen bliver bedre af at synge ud i rummet med skærmene i stedet for ned i salmebogen.

Når de adspurgte kirkegængere og kirkeligt ansatte betoner skærmene som teknologi og funktion, er det også, fordi næsten alle synes, at skærmene er grimme. Enkelte kan strække sig til, at skærmene er neutrale. De sorte plastikskærme på den hvidkalkede kirkevæg vedbliver at være svært at integrere i de adspurgtes æstetiske kompas. Følelsen af manglende skønhed vidner også om tyngden af den historiske materialitet, som folkekirkens middelalderkirker bærer med sig. De hvidkalkede vægge og høje rum fremtræder som smukke, imens skærmenes sorte plastik ikke gør det. Dermed får skærmene udelukkende legitimitet igennem deres funktion.

Vi indledte rapporten med at opsummere et studie af, hvordan digitaliseringen af eksempelvis bibelen til dels fjerner den taktile dimension, der gør det nemmere at tilegne sig abstrakte begreber (Siker 2017). Hjernen funge-

rer altså bedst, når den arbejder ud fra flere berøringsstimuli. Overført på skærmene i kirkerummet, forklarer det den umiddelbare appel, som skærmene har for vores øjne. Skærme lyser, de tydeliggør budskaberne og de illustrerer teksternes nogle gange svært tilgængelige udtryk. Men indtil videre har skærmene ikke fjernet særlig mange taktile indtryk fra kirkerummet. I Øster Snede kirke har de erstattet salmebøgerne, men menigheden har i forvejen en integreret praksis omkring bibel og salmebog. I Felsted kirke, hvor de adspurgte kirkegængere er mindre kirkevante, ville en mere udbredt brug af skærmene ikke ødelægge den taktile dimension, fordi interviewpersonerne ikke nødvendigvis har en praksisform omkring salmebogen.

Den umiddelbare glæde ved skærmene forhindrer dog ikke en kritisk og løbende stillingtagen til, hvordan skærmene skal implementeres, og her er det især de ansatte i Felsted kirke og Sankt Nicolai kirke, der er opmærksomme på, at skærmene kan tage overhånd. Den kritiske holdning bunder også i en forståelse af skærmene som fremmedelementer, der udgør en foranderlig tilstedeværelse i rummet. Skærmene kan ikke stå slukkede, da de så ville blive sorte flader i kirkens lyse rum.

I Felsted kirke arbejder kirkens præst, Theresia Treschow-kühl ud fra en ét-billede-strategi, hvor de to opsatte skærme viser én illustration af dagens tekst for hver søndag. Da de valgte billeder ofte er kunst fra kirkehistorien, begynder skærmenes teknologiske og ahistoriske materialitet at ligne middelalderkirkens øvrige interiør.

Sankt Nicolai kirkes ansatte arbejder med skærmene som en integration af de dele af menigheden, der har svært ved at se alter og præst. Her er både flere ansatte og nogle af kirkegængerne bevidst om, hvordan middelalderkirkens arkitektur skaber fysisk afstand og en hierarkisk opdeling mellem menighed og præst. Derfor er skærmene også tænkt som en måde at skabe større fleksibilitet i den ellers faste arkitektoniske ramme.

Til sidst repræsenterer Øster Snede kirke den kirke, der som helhed er mest positiv stemt over for skærmenes brug. Præst ved Øster Snede kirke, Anders Dalgaard, kalder skærmene evangeliets medhjælper. De giver sam-

ling og nærhed for kirkegængerne og formidler evangeliet til de medlemmer, der ikke kan være til stede i kirken. Flere af kirkegængerne giver også udtryk for, at den middelalderlige arkitektur er ukomfortabel og upraktisk, og de byder derfor skærmens teknologiske materialitet velkommen, fordi den er et udtryk for at følge med samtiden.

Undersøgelsen har vist et positivt billede af skærmene, men det er langt fra almindelig praksis at implementere skærme i folkekirkerummene. I Haderslev Stift har 22,5 % af kirkerne enten projektor eller skærm installeret. Mange steder er de også så nye, at de lokale kirker er i en proces med at afsøge skærmens rækkevidde – og ikke mindst grænser. Som vi hørte fra indledningens to anonyme præster, er bekymringen ofte, at helhedsindtrykket og fordybelsen bliver begrænset af eksempelvis live-streaming, der jo mangedobler præstens ansigt ud i hele kirkerummet. Igennem vores deltagerobservation og interviews har vi ikke fundet tegn på, at livestreamingen påvirker kirkegængernes opmærksomhed og fordybelse i kirkerummet. Men vi har heller ikke været i kirker, der bruger levende billeder igennem hele gudstjenesten. De tre eksempelkirker varierer tekst, stillbilleder og levende billeder. De fleste kirkegængere bruger skærmene efter eget behov. Hvis de ikke vil se på skærmen, så ser de ned eller ud i rummet. Men selvom skærmene ikke påvirker fordybelsen, så gør de noget ved den tidlige udstrækning og fysiske tilstedeværelse af de indslag, som vises på skærmene. Salmeversene forsvinder hurtigt fra skærmen igen, ligesom børnenes produkter i kirke-skole-samarbejdet i Felsted kun er synlige, når skærmen er tændt. Skærmene fordrer også kontinuerlig brug og inddragelse. Ofte kræver det ressourcer og vilje til løbende justering at integrere dem på en måde, der giver mening for både ansatte og kirkegængere. Men når det lykkes at finde en gennemtænkt integration, kan skærmene bidrage til kirkegængernes oplevelse af gudstjenesten og kirkerummet på ganske mange måder i kraft af deres foranderlige potentiale.

10. Referencer

Apolito, Paolo 2002, *The Internet and the Madonna. Religious Visionary Experience on the Web*. Chicago: Chicago University Press.

Bille, Mikkel 2019, *Homely Atmosphere and Lighting Technologies in Denmark. Living with Light*. London: Bloomsbury Academic.

Bryman, Allan 2016, *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.

Bynum, Caroline Walker 2011, *Christian Materiality: An Essay on Religion in Late Medieval Europe*. Princeton: Princeton University Press.

Dalsgaard, Maj Bjerre 2017, "Rural Danish Churches in Transition", *WIT Transactions of The Built Environment* vol. 171: 159-169.

Dalsgaard, Maj Bjerre under udgivelse, *Den Middelalderlige Landsbykirke – arkitektur, perspektiver og transformation*. Arkitektskolen i Aarhus 2021.

Feller, Gavin 2018, "Portable Power, Religious Swag: Mediating Authority in Brazilian Neo-Pentecostalism", *Material Religion* 14(3): 389-413.

Hervieu-Léger, Danièle 2000, *Religion as a Chain of Memory*. Rutgers University Press.

Horsfield, Peter 2008, "Media" i Morgan, David (red), *Key Words in Religion, Media and Culture*. London: Routledge Taylor Francis Group: 111-122.

KD 2019: *Kristeligt Dagblad* 4. Maj 2019 ”Fladskærme spreder både gru og glæde i landets kirker”. Artiklen er online her:
<https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/fladskærme-spreder-både-gru-og-glæde-i-landets-kirker> (set 17.03.21).

Lim, Francis Khek Gee 2009, ”Charismatic Technology”, i Lim, Francis Khek Gee (red.), *Mediating Piety. Technology and Religion in Contemporary Asia*. Brill: 1-26.

Linnet, Jeppe Trolle 2011, ”Money Can’t Buy me Hygge”, *Social Analysis* 55(2): 21-44.

Meyer, Birgit & Jojada Verrips 2008, ”Aesthetics” i Morgan, David (red), *Key Words in Religion, Media and Culture*. London: Routledge Taylor Francis Group: 20-30

Meyer, Birgit 2008, ”Religious Sensations: Why Media, Aesthetics, and Power Matter in the Study of Contemporary Religion” I de Vries, Hent (red.), *Religion: Beyond a Concept*. New York: Fordham University Press: 704-723.

Morgan, David 2005, *The Sacred Gaze – Religious Visual Culture in Theory and Practice*, London: University of California Press.

Morgan, David 2010, ”Introduction – The matter of belief” i Morgan, David (red.), *Religion and Material Culture – The Matter of Belief*, London & New York: Routledge Taylor Francis Group: 1-17.

Nationalmuseet 2021a, online kildesamling med beskrivelser af Danmarks kirker, her for Felsted kirke: http://danmarkskirker.natmus.dk/uploads/tx_tcchurchsearch/Sjyll_1870-1889.pdf

Nationalmuseet 2021b, online kildesamling med beskrivelser af Danmarks kirker, her for Øster Snede kirke: http://danmarkskirker.natmus.dk/uploads/tx_tcchurchsearch/Vejle_2031-2086.pdf

Retsinformation 2021: "Bekendtgørelse om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde": <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2007/1238>

Rønkilde, Jette Bendixen & Kirstine Helboe Johansen 2021, "Skriften på væggen", i Sommer, Mattias Skat, Nils Arne Pedersen, Jette Bendixen Rønkilde, Rasmus H.C. Dreyer, Svend E. Mathiassen & Anne Pedersen (red.), *Den sette kirke. Festskrift til Carsten Bach-Nielsen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag: 25-39.

Siker, Jeffrey S. 2017, *Liquid Scripture: The Bible in a Digital World*. Minneapolis: Fortress Press.

Stjernholm, Simon 2020, "Att hora röster: Tre faser av lyssnande", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 70: 38-51.

Spickard, James V. 2017, *Research Basics. Design to Data Analysis in Six Steps*. London: Sage.

Stolow, Jeremy 2008, "Technology" i Morgan, David (red.), *Key Words in Religion, Media and Culture*. New York: Routledge Taylor Francis Group: 187-197.

11. Bilag

Bilag 1: Liste over interviewpersoner

Nr.	Navn	Kirke	Kirkerelation	Alder	Dato	Interview-situation
1	Fie	Felsted kirke	Kirkegænger	30	01.02.21	Telefon
2	Susanne	Felsted kirke	Kirkegænger	49	09.03.21	Telefon
3	Poul	Felsted kirke	Kirkegænger	72	08.03.21	Telefon
4	Kirsten	Felsted kirke	Kirkegænger	55	08.03.21	Telefon
5	Theresia Treschow-kühl	Felsted kirke	Kirkeligt personale	54	06.10.20	Fysisk
6	Anne Nørlem	Felsted kirke	Kirkeligt personale	54	11.11.20	Online
7	Morten Hoff	Felsted kirke	Menighedsråd	43	26.11.20	Online
8	Sofie	Sankt Nicolai kirke	Kirkegænger	21	02.02.21	Telefon
9	Ellen	Sankt Nicolai kirke	Kirkegænger	70	06.10.20	Online
10	Klaus	Sankt Nicolai kirke	Kirkegænger	76	19.10.20	Telefon
11	Mette	Sankt Nicolai kirke	Kirkegænger	50	28.01.21	Online
12	Henriette Bacher Lind	Sankt Nicolai kirke	Kirkeligt personale	57	30.09.20	Online

13	Benjamin Thomas König	Sankt Nicolai kirke	Kirkeligt personale	43	01.10.20	Online
14	Martin Rønkilde	Sankt Nicolai kirke	Kirkeligt personale	41	08.10.20	Online
15	Grete Wigh-Poulsen	Sankt Nicolai kirke	Kirkeligt personale	56	09.10.20	Online
16	Kurt Bjerregaard	Sankt Nicolai kirke	Kirkeligt personale	66	02.10.20	Online
17	Hans-Kurt Gade	Sankt Nicolai kirke	Menighedsråd	69	29.10.20	Telefon
18	Dennis	Øster Snede kirke	Kirkegænger	44	19.11.20	Telefon
19	Vera	Øster Snede kirke	Kirkegænger	63	26.11.20	Telefon
20	Torben	Øster Snede kirke	Kirkegænger	50	03.12.20	Telefon
21	Birgit og Tanja	Øster Snede kirke	Kirkegænger	60, 42	08.11.20	Fysisk
22	Verner Rud Nielsen	Øster Snede kirke	Menighedsråd	73	08.11.20	Fysisk
23	Lone Henriksen	Øster Snede kirke	Kirkeligt personale	44	19.11.20	Online
24	Anders Dalgaard	Øster Snede kirke	Kirkeligt personale	65	03.02.21	Telefon
25	To anonyme præster	Kirke i Haderslev Stift	Kirkeligt personale	50-60	01.11.20	Online

Bilag 2: Interviewguide: Kirkeligt personale

Baggrundsdata

Først har jeg nogle baggrundsspørgsmål om dig som person.

1. Hvor gammel er du?
2. Hvad er dit arbejde i kirken?
3. Hvor mange år har du arbejdet her i kirken?
4. Kan du beskrive en typisk arbejdsdag for mig?
5. Har det kirkelige fyldt noget i din opvækst? Hvis ja, på hvilken måde?

Teologi og kirkerum

6. Kan du beskrive atmosfæren eller stemningen i kirken?
7. Hvilken betydning har kirkerummet for den gode gudstjeneste?
8. Hvem er menigheden, synes du?
9. Hvad er det vigtigste for en god prædiken?
10. Hvad gør du/I for at opnå dette?
11. Synes du, at kirkerummet som sted har forandret sig over tid?

Skærme og forkyndelse

12. Hvordan fik I skærmene? Beskriv gerne forløbet.
13. Hvordan bruger du/I skærmene i kirken?
14. Hvad er din holdning til brugen af teknologiske virkemidler som fx tv-skærme, mikrofoner og højtalere i forbindelse med gudstjenester og kirkelige handlinger?
15. Mener du, at tv-skærmene støtter forkyndelsen under gudstjenester? Hvis ja, på hvilken måde?
16. Hvorfor er tv-skærmene placeret, hvor de er i rummet?
17. Hvem står for håndtering af skærme og ppt i forbindelse med gudstjenester og kirkelige handlinger?
18. Synes du, at coronakrisen har ændret dit forhold til teknologien? På hvilken måde?
19. Hvad gjorde I her i kirken i forbindelse med coronakrisen?

Det afslutter mine spørgsmål, mange tak for din tid og hjælp.

Bilag 3: Interviewguide: Kirkegængere

Baggrundsdata

Først har jeg nogle baggrundsspørgsmål om dig som person.

1. Hvor gammel er du?
2. Hvad laver du til daglig (beskæftigelse)?
3. Kommer du ofte her i kirken? (i hvilke anledninger?)
4. Har det kirkelige fyldt noget i din opvækst? Hvis ja, på hvilken måde?

Kirkerummet

5. Kan du beskrive kirkerummet for mig? Her mener jeg helt konkret, hvad er der i rummet. (Hvis svært, så eksemplificer med den konkrete kirke)
6. Kan du beskrive atmosfæren eller stemningen i kirken?
7. Føler du dig hjemme i kirkerummet? Hvorfor/hvorfor ikke?
8. Synes du, at kirkerummet har ændret sig over tid?
9. Hvem bestemmer i kirkerummet, synes du?

Skærme og forkyndelse

10. Oplevede du, at du benyttede skærmene under gudstjenesten? Hvordan?
11. Hvad tænker du om brugen af teknologiske virkemidler, som for eksempel tv-skærme, mikrofoner og højtalere i forbindelse med gudstjenester og kirkelige handlinger som fx dåb?
12. Mener du, at tv-skærmene støtter forkyndelsen under gudstjenesterne?
13. Synes du, at coronakrisen har ændret dit forhold til teknologien?
14. Har du fulgt kirken digitalt i coronaperioden?
15. Har du nogen afsluttende kommentarer i forhold til emnet skærme og teknologi i folkekirken?

Det afslutter mine spørgsmål, mange tak for din tid og hjælp.

Bilag 4: Opslag i kirkerne



FOLKEKIRKEN
UDDANNELSES- OG VIDENSCENTER

FUV UNDERSØGELSE Skærme i kirkerne i Haderslev Stift

Folkekirken Videnscenter undersøger kirkegængernes oplevelse af skærme i kirkerne i efteråret 2020.

Sankt Nicolai kirke er udvalgt til at være eksempelkirke, og derfor er vi interesserede i at tale med dig.

Vi vil gerne høre om din oplevelse af de fastgjorte skærme ved et interview over telefonen eller et online medie. Du er garanteret anonymitet. Interviewet varer mellem 30-60 min.

Spørgsmålene vil handle om:

- Din oplevelse af skærmene i Sankt Nicolai kirke
- Din erfaring af kirkerummet
- Din forståelse af de digitale medier og deres brug

Tag endelig kontakt til os, vi ser frem til at høre fra dig!

Kontaktinfo:

Simon Bro Bertelsen

M:XXXXXXXX

E: simb@km.dk

Astrid Krabbe Trolle

M: XXXXXXXX

E: aktr@km.dk



FOLKEKIRKEN

SKT. MARKUS KIRKEPI ADY 1, 1 • DK-8000 AARHUS C • +45 5858 5000 • F.U.V@KM.DK • WWW.FKUM.DK
EAN.NR. 5798 000 04 23 42 • CVR.NR. 25 96 10 38



Flere kirker indfører digitale skærme og projektorer som hjælpemidler til visualisering af prædiken, salmetekster og trosbekendelsen, men hvordan ændrer denne nye form for materialitet oplevelsen af kirkerummet og gudstjenesten? Rapporten *Digitale skærme i kirkerummene i Haderslev Stift* undersøger erfaringen med skærme blandt ansatte og kirkegængere i tre udvalgte kirker.

